

Koncept majčinstva u hrvatskoj književnosti (u romanu "Nesanica", "Baba Jaga je snijela jaje" i "Unterstadt")

Popović, Ira

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:334988>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Ira Popović

Koncept majčinstva u hrvatskoj književnosti

(u romanima *Nesanica*, *Baba Jaga je snijela jaje* i
Unterstadt)

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2018.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Ira Popović

Matični broj: 0009060612

Koncept majčinstva u hrvatskoj književnosti
(u romanima *Nesanica*, *Baba Jaga je snijela jaje i*
Unterstadt)

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: prof. dr. sc. Sanjin Sorel

Rijeka, 20. kolovoza 2018.

SADRŽAJ

1	UVOD	1
2	BINARNA OPREKA MUŠKARAC/ ŽENA.....	2
3	MAJČINSTVO I REPREZENTACIJA ŽENA	3
4	O ROMANIMA	6
5	U OČIMA PRVIH	7
5.1	Starost i stereotipi ženskosti	7
5.2	Ženska vidljivost.....	11
6	KRITIKA PATRIJARHATA	13
6.1	Primat i snaga majke.....	13
6.2	Potčinjavanje žena	14
6.3	Žene, majke i nacija.....	15
6.4	Očevi u romanima.....	16
6.5	Greta – rušiteljica slike patrijarhalne žene	17
7	POSJEDOVANJE TIJELA.....	19
7.1	Fizičko i seksualno nasilje	19
7.2	Abortus.....	23
8	SIMBOLI MAJČINSTVA.....	26
8.1	Baba Jaga i rodna ambivalentnost	26
8.2	Tri Babe Jage	27
9	ODNOS MAJKI I DJECE	29
9.1	Hladne (zakinute) majke.....	29
9.2	Tihe majke	32
9.3	MAJKE I KĆERI.....	33
9.3.1	Povijesni prostor otuđenosti	33
9.3.2	Zahtjevnost prema kćerima	36
9.4	MAJKE I SINOVI	37
10	CIKLUS SMRTI I RAĐANJA.....	40

10.1	Ptice – smrt, dijete i falus	40
10.2	Jaje – život, majka i plodnost	42
11	PREMA VLASTITOM IDENTITETU	43
11.1	Ja izvan svega i <i>nigdina</i>	43
11.2	Tekst – Dobra Majka	45
12	ZAKLJUČAK	47
13	SAŽETAK	49
14	Ključne riječi.....	49
15	LITERATURA	50
15.1	Članci preuzeti s interneta	51
15.2	Građa.....	52
15.3	Ostali izvori.....	52

1 UVOD

Žena je tijekom stoljeća uvijek zauzimala inferiornu poziciju u odnosu na muškarca. U politici, javnom životu, umjetnosti i na svakom području utjecaja žene obnašaju manje bitnu ulogu. Ženski identitet unaprijed je određen točno zadanim društvenim ulogama i funkcijama. Te funkcije često ograničavaju žensko djelovanje, a žensko je iskustvo u muškom svijetu također manje relevantno. Ono što ženi daje cjelovitost njezinoga identiteta i čime ostvaruje puninu svojega subjektiviteta jest uloga majke. Takvo viđenje i poziciju je za ženu odredila patrijarhalna kultura.

U radu se nastoji prikazati pozicija žene, rodna problematika i uloge koje su ženi rodom pripisane. Na temelju predložka triju romana *Baba Jaga je snijela jaje*, *Unterstadt* te *Nesanica* pokušava se prikazati mjesto žena kroz jednu od njihovih uloga – ulogu majčinstva. Dakako, isključiva problematika majčinstva u sebi vuče korijene potčinjavanja žena po sebi jer je ono kroz povijest u velikoj mjeri bilo pokriće za određivanje uskog prostora ženinoga djelovanja te je stoga u radu veliki naglasak stavljen na opisivanje i razmatranje žene kao Drugotne u patrijarhalnom sistemu. U svim navedenim romanima u prvi je plan stavljena ženska problematika, a putem nje i problematika majčinstva. Pokazat ćemo da su majke one žene koje pate više od ostalih pa više i od muškaraca. Majčinstvo se prikazuje i kroz odnos s djecom u romanima koji je specifično rodno određen bilo da se radi o muškoj ili ženskoj djeci. Također postavlja se problematika odnosa tijela žene, tijela majke i njihove povezanosti s djecom. Nastoji se sagledati način na koji se žene i majke nose s vanjskim svijetom koji na njih postavlja određeni pritisak, ali i način na koji kataliziraju sve te pojave u svojem unutarnjem svijetu. Simboli majčinstva, plodnosti i rađanja također zauzimaju mjesto u analizi putem izvrsnoga postmodernističkog romana *Baba Jaga je snijela jaje*.

2 BINARNA OPREKA MUŠKARAC/ ŽENA

Kako bismo pravilno opisali ulogu i poziciju majčinstva, najprije treba objasniti poziciju žene, ali i odnos između pozicije muškarca i žene. Aristotel tvrdi da je ženka ženka zbog određenog *manjka* svojstava, a sv. Toma da je ona *nesavršeni muškarac*. Beauvoir pak uobličuje misao o tome kako je čovječanstvo muško te da muškarac definira ženu u odnosu na sebe, a žena po toj logici nije autonomno biće. Žene na svijetu nisu manjina, na svijetu je otprilike jednako muškaraca koliko i žena, ali o njima se vrlo često razmišlja na takav način te su od početaka povijesti bile potčinjene muškarcu.

Cjelokupna problematika takvog razmišljanja proizlazi iz binarnih opozicija koje se smatraju nužnima, esencijalnim. Binarne opreke kao što su aktivnost/pasivnost, kultura/ priroda, dan/ noć, svjetlo/ tama, otac/ majka, glava/osjećaji, središnje/ periferija, razumljivo/ osjetljivo odgovaraju, po patrijarhalnom vrijednosnom sustavu, temeljnoj opreci muškarac/ žena. Jedna strana (*ženstvena*) uvijek se poima kao negativan, nemoćan dio para. Značenje jednog pojma ostvaruje se, privilegira na štetu drugoga. Jedan je pojam hijerarhijski viši, a drugi niži i u takvom paru uvijek vlada borba za označiteljsku nadmoć. Poraz se uvijek uspoređuje s pasivnošću i to je u patrijarhalnom diskursu uvijek žena. Helene Cixous nastoji cijelu tu teoriju poništiti te proglasiti novo doba ženske moći, ženskog jezika koji neprestano potkopava patrijarhalne binarne sheme. Prema poststrukturalističkoj kritici cijeli koncept binarnih opozicija postaje problematičan: “Kao prvo, svaka binarna opozicija sačinjena je od dvije kategorije ili od dva elementa. Jedan element ovisi o drugom elementu i obrnuto; oni su zapravo *ujedinjeni* kao članovi iste binarne opozicije. Jedan element duguje svoj identitet drugome elementu, i nije ga moguće misliti samostalno. Kao drugo, kategorije binarnih opozicija ne moraju biti isključive kao što to sam koncept nalaže. Između dvije kategorije može stajati čitav spektar

nijansi, a primjenjivanje binarne opozicije na njih samo će dovesti do zablude (...) Kao treće, svaka binarna opozicija privilegira jedan element na štetu drugoga.”¹ Dekonstrukcija kritizira binarne opreke prema svim trima kriterijima i osporava njihovu suprotstavljenost, isključivost i vrednovanje.

U klasičnom feminizmu razlikuje se opreka rod/ spol. Spol je biološka determinanta, a rod je kulturološka tvorevina (prema Simone de Beauvoir), no Judith Butler u knjizi *Nevolje s rodom* preispituje i takvu binarnu opreku, kao i opreke muško/žensko te muškarac/žena koje su također otvorene za raspravu. Uzimajući činjenicu da se u današnjem društvu uglavnom još uvijek priznaju dva spola, možemo reći da se ovisno o njima postavljaju razne uloge. Ženine uloge tada su kulturološki odnosno rodno određene, a upravo je kult majčinstva jedan od glavnih načina da se prikrije jednakost spolova.

3 MAJČINSTVO I REPREZENTACIJA ŽENA

U patrijarhalnoj kulturi se ovisno o zadanim ulogama formira rodni identitet muškarca i žene. Jedna od glavnih uloga žene u patrijarhalnoj kulturi je uloga majke. Majčinstvo je za patrijarhalnu kulturu prostor komfora i nostalgичne ugone² te jedan od esencijalnih dijelova ženskoga identiteta. No, i žena koja odluči imati dijete ili koja ne može postati majkom treba imati pravo na mnoge druge društvene funkcije, a važnost ženinoga javnoga djelovanja ne smije biti umanjena samo jednim oblikom doprinosa. Na taj se način objektivizira i fetišizira žensko tijelo, svrstavajući ženu na jednu specifičnu društvenu funkciju. “Sve su javne reprezentacije majke i majčinstva

¹ Sorić, M., *Koncepti postmodernističke filozofije*, Vlastita naklada, Zadar, 2010., str. 60-61

² Vidmar Horvat, K., *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20.stoljeća*, Sanford, Zagreb, 2017., str. 16

tek način zatvaranja ženskoga djelovanja u prostore privatnosti: majčinstvo tako za modernu ženu postaje jedini oblik opunomoćenja koji joj je priznat i koji je povezuje u zajednicu *snage slabih* s drugima, majkama i nemajkama.”³

Žena i žensko uvijek se prvenstveno povezuju s ulogama suprotnim od onih koje se vezuju za muškarca i muškost. Muškarcu se u povijesti i književnosti obično daje pozicija subjekta dok je žena gotovo isključivo objekt. On je taj koji u društvu ima ulogu aktera, koji je nositelj moći. Jedino područje reprezentacije na kojem je ženi dozvoljen potpuni subjektivitet jest majčinstvo, razmnožavanje, odnosno spolni čin koji dovodi do potomstva. Jedina uloga koja se vrednuje i koja joj daje važnost jest uloga majke, a i onda kada to postane opet nije jednaka i ne može se mjeriti s *važnošću* muškarčevih uloga. Ipak, ako ne odluči postati majkom, ženi se i danas, u 21. stoljeću, to posebno zamjera, a često joj se iz te pozicije podriva kredibilitet u svemu što ona radi (npr. knjiga Simone de Beauvoir *Drugi spol* često se čitala u ključu njezinoga odabira da ne postane majkom što ne možemo reći da se činilo u slučaju njezinoga partnera, Jean-Paula Sartra).

Postoje različiti pogledi i kritike majčinstva. Majčinstvo je jedinstveno interakcijsko emocionalno i kognitivno stanje⁴ te se njime kao patrijarhalnim konstruktom legitimira potčinjenost žena, ali se majčinstvom također često nastoji prikazati čista ženska priroda i moć, nešto što žene u odnosu na muškarce ne čini slabijma, već moćnijima; nešto što daje važnost ženama ne u odnosu na muškarca nego u odnosu na ženu kao takvu.

³ Vidmar Horvat, K., *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20.stoljeća*, Sandorf, Zagreb, 2017., str. 22

⁴ Govedić, N., *Uvodnik ili Margaret Mead kao naša baka*, u: *Treća*, br.1, vol. XI, 2009., str. 5

Tradicionalno razmatranje o majčinstvu je sve do polovice 20. stoljeća izniknulo mišljenje kako je majčinstvo primarni, ali često i jedini posao za ženu.⁵ Žene u takvom okruženju često bivaju frustrirane, ljute, nervozne, a muškarcima nisu zanimljive jer nakon dolaska kući nemaju o čemu razgovarati. Posao majke ili majčinski (kućanski) posao nema jednaku vrijednost kao muškarčev posao – on je hranitelj obitelji i s time mu pripada veće pravo, moć i utjecaj. Politički i ekonomski majčinski se “posao” stoljećima reducirano na besplatnu “uslužnu djelatnost”, a nije imao ni kapitalnu vrijednost, stoga nije jednak muškarčevom. Ta uslužna djelatnost mora uvijek biti bezpogovorna, uvijek prihvaćena sa srećom i zadovoljstvom, ona treba biti užitak. Beauvoir i tome doskače: “ne postoji mogućnost mjerenja tuđe sreće i uvijek je lako proglasiti sretnom situaciju koju drugom želimo nametnuti: one koje osuđujemo na stagnaciju pogotvo proglašavamo sretnima pod izlikom da je sreća nepomičnost.”⁶ Nepomičnost se odnosi na nemogućnost žene u takvoj zajednici na osobni razvitak koji je muškarcima daleko više bio ili jest dostupan. Nepomična žena okovana je samo kućanskim obavezama te iako bi možda netko pripomenuo kako bi žena u tom slučaju trebala više izlaziti i družiti se s prijateljicama, time se ženske aktivnosti nužno svode na stereotipe koji su uglavnom frivolni: “Ženin izlazak iz sfere privatnog nije protumačen kao mogućnost razvijanja vlastitih interesa, učenja, samoostvarenja, a ni kao ženina mogućnost djelovanja i aktivnog sudjelovanja u javnom prostoru.”⁷ To onemogućavanje ima duboke korijene u shvaćanju kako je ženina svrha u muškarcu. Žena ne postoji zbog sebe same, ona je uvijek u nekoj funkciji u muškom svijetu; ona treba biti reprezentacija, slika muškarčeve zamisli, a

⁵ S razvojem industrijalizacije žene su se sve više zapošljavale u tvornicama, no i onda su imale daleko manju plaću od muškaraca, a i muškarci su ih sve više gledali kao konkurenciju koja im nastoji oduzeti radno mjesto umjesto da se te iste žene bave *ženskim* poslovima – djecom i kućom.

⁶ Beauvoir, S. de, *Drugi spol*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016., str. 24

⁷ Tomljenović, A., *Majčinski identitet*, u: *Treća*, br.1/2, Vol. VII, 2005., str. 448

rađanje i odgajanje djeteta treba biti vrhovni oblik njezinoga osobnoga ispunjena. Svu snagu koju će majka onda crpiti iz toga ograničena je prostorom kuće te iako majčinstvo jest plemenit posao, njegova se vrijednost umanjuje prvom mišlju kako ženin opstanak i opstanak obitelji ovisi o muškarcu i njegovom doprinosu. Majčinstvo kao takvo nije problematično, već je problematičan način na koji se oblikuje diskurz o majčinstvu kroz patrijarhalnu vizuru.

4 O ROMANIMA

Odabrani romani u prvom su redu *ženstveni* tekstovi ako uzmemo Cixousinu definiciju po kojoj su to oni tekstovi koji rade na razlici i koji se bore za potkopavanje “falogocentrične logike” nastojeći rastvoriti zatvorenost binarnih opreka i podupirući otvorenu, slobodnu tekstualnost. Romani prikazuju četiri generacije žena jedne osječke obitelji, njihove međusobne odnose i sukobe te njihove nedaće kroz različite povijesne prilike (*Unterstadt*), ženu alkoholičarku koja se u noći nesaničice i otrežnjenja prisjeća svoje obitelji, a posebno majke te nastoji sakupiti fragmente vlastitoga života (*Nesanica*), odnos majke i kćeri te tri starice u toplicama preko kojih se literarizira i preoblikuje mit o vještici Babi Jagi i preko kojih se kritiziraju stereotipi ženskosti odnosno stereotipi o ženama, a posebno starim ženama (*Baba Jaga je snijela jaje*). Svaki od ovih romana je ili prikazan u određenom povijesno-političkom razdoblju i državnom uređenju ili se o njima govori ili tek naslućuje, no puno je veći naglasak na odnosu među ženskim likovima i likovima kćeri, odnosno na odnosu djece i majki. U svakom se romanu ogledava uloga majke, tj. žena u vrijeme rata, u socijalizmu, ali i u postsocijalističkom sistemu – osjećamo njihov subverzivni potencijal unutar obiteljskih odnosa, no i dalje ostaju u pozadini.

Navedeni romani obuhvaćaju prikaz vanjskih i unutaršnjih faktora zaslužnih za određeno poimanje ženskoga subjekta, njegovih uloga; za prikaz njihove destruirane psihe, života, nezadovoljstva koja su posljedica povijesnih prilika, suzbijanja, potlačenosti i represije. Svi su likovi doživotne žrtve patrijarhalno ustrojenog društva s točno zadanim ulogama i funkcijama te uspostavljenim odnosima podređenosti i nadređenosti. Kao otpor takvom načinu života postavlja se feminizam koji u prvom redu predstavlja borbu za preoblikovanje postojećih odnosa moći u društvu te na podrievanje patrijarhalnih obrazaca.⁸

5 U OČIMA PRVIH

5.1 Starost i stereotipi ženskosti

Žene u modernoj zapadnjačkoj kulturi trebaju biti lijepe, mlade, mršave, savršene, bez tjelesnih izlučevina koje se opraštaju samo muškarcima. Andrea Zlatar u tom kontekstu spominje menstrualnu krv i druge izlučevine te objašnjava zašto takve “nesavršenosti” za muškarce predstavljaju strah: “Snaga opasnosti koju predstavlja menstrualna krv proizlazi iz toga što je ona opasnost koja dolazi *izunutra*, iz *unutrašnjosti društvenog ili spolnog identiteta* čime biva ugrožen temelj društvenoga odnosa među spolovima. Opasnosti od bolesti i zaraze koje se vežu uz tjelesni izmet prenose se na menstrualnu krv i time, u zapadnoj kulturi od biblijskoga koda, potvrđuje arhaični strah od ženske moći rađanja.” Posljedično, možemo zaključiti da kod muškaraca postoji taj iskonski strah od ženske snage – snage stvaranja novoga života koja žene potencijalno čini nadmoćnijima. To u romanu *Baba Jaga je snijela jaje* naslućuje i dr. Topolanek: “Nas muškarce zovu jačim

⁸ Zlatar, A., *Rječnik tijela*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2010., str. 121

spolom...A je li ikada ikome palo na pamet da smo prividno jači od žena naprosto zato jer je negdje duboko u nama ugrađen biološki alarm, spoznala da ćemo ovaj svijet napustiti mnogo ranije od naših suputnica?! Budućnost pripada ženama: i metaforički i bukvalno. A kada više ne budemo trebali za reprodukciju, što će se dogoditi vrlo skoro, cijeli muški rod bit će definitivno bačen na smetlište historije.”⁹

U romanu *Baba Jaga je snijela jaje* podosta se ističe zaziranje od bolesti koja dovodi do starenja i smrti. To je prikazano u liku Mr. Shakea koji prodaje preparate (“magične” praške i napitke) za uljepšavanje i vječnu mladost, no koji su zapravo zabluda za naivne kupce. Mr. Shake ima kćer koja je jedna vrsta poruge za njegove ambicije. Rosie je debela i ne uklapa se u njegovu viziju nasljednice carstva proteinskih praškova s isteklim rokom trajanja. Time Ugrešić nastoji kritizirati opsesiju za mladošću, zdravljem i ljepotom. Beba, Kukla i Pupa su također prikazane kao neprivlačne žene s izraženim tjelesnim karakteristikama te potpuno nakaradne, iskarikaturirane kako bi se naglasila njihova odbojnost i gotovo neljudski (neženstven!) izgled – veliki nos, velika stopala, velike uši i grudi koje su izobličile Bebina ramena, debeli pojas sala oko struka, spljoštena stražnjica, staračka mrena, a sve su k tome i prilično stare, pa se s takvim opisom prvi put susrećemo kada se uvodi lik Pupe: “U invalidskim kolicima sjedila je staričica s nogama uvučenima u veliku krznenu čizmu. Teško da se staričica mogla nazvati ljudskim bićem, bio je to ostatak ljudskog bića, humanoidni čvarak.”¹⁰ Valja napomenuti da je bitna perspektiva takvog pogleda jer navedeni opis dobivamo iz vizure muškarca, recepcionista Pavela Zune što je značajno. U *Nesanici* također imamo staricu, Jozefinu, koja prati Katarinu u procesu pripreme za majčin sprovod. Ona je također opisana kao žena “orlovskog nosa”, a Ugrešić smatra da je upravo nos važan dio

⁹ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 110

¹⁰ Isto, str. 85

ljudskoga identiteta (*Moj nos, moj ponos*) i prvi kojega se žene odluče rješavati u plastičnoj kirurgiji čime se zapravo rješavaju svoje moći, ponosa. Iz tog razloga, smatra da se tako cjelokupna ženska povijest može čitati i kao povijest ženske samo-kastracije, odnosno svjesnog lišavanja moći.¹¹

Starost je u našoj kulturi tabu-tema, ona se smatra nepristojnom, neukusnom – zato ju se i protjeruje u bolnice ili u ovom slučaju u toplice. “Starenje tijela i manifestacije bolesti stigmatizirani su i podvrgnuti stvarnoj i diskurzivnoj torturi u kulturi u kojoj su mladost, zdravlje i seks aksiomi postojanja, a wellnes-centri, liftinzi, teretane, tretmani pomlađivanja i sl. trenuci za koje se živi.”¹² U romanu je starost prikazana kroz mitsku podlogu gdje se ženska starost poima kao druga, demonska, ali i istinska priroda žene. Upravo se zbog straha od smrti na koju starost podsjeća, stara osoba demonizira. I Katarina se u *Unterstadtu* boji Jozefine jer izgleda staro i oronulo, bliže smrti nego životu. Strah od starenja jedan je od najvećih strahova suvremenih muškaraca i žena te daje sve više zamaha, kako Ugrešić kaže, *Anti-Baba Jaga* industriji, odnosno kozmetičkoj industriji.

Starost se posebno zamjera ženama. U drugom dijelu romana *Baba Jaga je snijela jaje* Arnoš prepričava Puškinovu poemu *Ruslan i Ljudmila* koja govori o starcu koji je cijeli život pokušavao pridobiti ljubav lijepe djevojke, no ona ga je uvijek odbijala što god on činio. Nakon toga odlučio je da će djevojku pokoriti čarolijama i tako ju natjerati da se zaljubi u njega. To se ostvaruje, no djevojka je na kraju također već starica. Starac se gnuša starosti, odbija Nainu i odlučuje provesti ostatak života kao pustinjač. Ta priča duboko potresa Bebu: “Naina se ispričava zbog svoje ružnoće. A starac sebe ne doživljava ni ružnim ni starim!”¹³

¹¹ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 268

¹² Vidmar Horvat, K., *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, Sandorf, Zagreb, 2017., str. 123

¹³ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 128

Ugrešić naglašava kako ženama kada uđu u godine jedino preostaje napraviti najbolje od onog što imaju tj. “onaj dosadnjikav *baba u dobrom zdravlju-look*. To su oni deseksualizirani bapci, kratkih muških frizura, obučeni u svijetle sportske vjetrovke i hlače, koji se ni po čemu ne razlikuju od svojih muških vršnjaka, i koje čovjek uočava samo kada su u grupi.”¹⁴ Ugrešić zatim napominje kako izlaz leži u preobraćenju u treći spol, u *spol bez spola* koji bi omogućio starim ženama neprimjetnost (što je bolje od prividne vidljivosti). One bi tada bile oslobođene ili izuzete iz očekivanja koje društvo nameće ženama, a koje joj ne pretpostavljaju ništa više od bivanja u jednoj sferi djelovanja i praćenju postavljenih standarda ženske ljepote i ženskosti.

Mitologija s druge strane muškarcima daje dugovječnost – kreatori mitologija jesu muškarci (Metuzalem je najstarija kreatura u imaginativnoj povijesti čovječanstva, a tu su i Abraham, Mojsije, Noa, Adam...) dok za Evu u Bibliji ne nalazimo podatak o njezinoj dobi jer ona je drugorazredna kao i sve druge žene: “Eva je nastala iz Adamova rebra. Taj mitološki podatak dao je Evi i cijelom ženskom rodu status drugorazrednosti, pa su od Eve naovamo žene uglavnom tretirane kao – rebra...”¹⁵ Adam je stvoren prije Eve pa je taj podatak kao i mnogi drugi u Bibliji bio pokriće za žensku potčinjenost stoljećima. Beauvoir govori kako se po nekim tumačenjima Adam može sagledati kao “Božja skica” pošto je bio prvi, a Bog je tek s Evom uspio stvoriti savršeno ljudsko biće.

¹⁴ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 118

¹⁵ Isto, str. 111

5.2 Ženska vidljivost

U romanu *Baba Jaga je snijela jaje* voditelj je wellness centra dr. Topolanek koji je, poput Mr.Shakea, brzo shvatio kako lako može zaraditi na ljudskoj sujeti te je njegov cilj bio produživanje starosti kroz razmatranje dugovječnosti. I Mr. Shake i dr. Topolanek u toplicama predstavljaju preporoditelje čiste ženske ljepote, oni, muškarci, su “koordinatori preporoda”, a ženama je “preporod kao seksualnim objektima i mašinama za rađanje nametnut kao imperativ postojanja i *vidljivosti* na tržištu ljepote.”¹⁶

Vidljivost je nešto s čime se žene oduvijek bore. Žene uglavnom služe za *pokazivanje*, ali pokazivanje onomu koji gleda koji je uvijek muškarac. To ne znači da je žena stvarno vidljiva. Freud razliku između muškarca i žene postavlja analogijom između svjetla i tame. Ono što se vidi, ono što *oko* vidi je istinito, to je norma. Prema Freudu, muškarac ima očiti spolni organ dok žena nema – ona je, znači, izuzetak od norme, odsutnost norme. Luce Irigaray podvlači da se žena zbog takvog mišljenja uvijek nalazi izvan reprezentacije, a ženstveno se ostvaruje između redaka.

Roman *Baba Jaga je snijela jaje* počinje zanimljivom rečenicom: *Isprva ih ne vidite*. Isprva ne vidite oronule ljude obješene kože kako obavljaju svoje svakodnevne zadatke, sjede u tramvaju, vuku kolica, nose bezbroj besmislenih vrećica; isprva su nevidljivi. A onda ih vidite – starice kako se vuku i traže vašu pomoć kako bi prešle cestu. Taj početak jednako jako odzvanja kao i sam kraj romana gdje se govori o poziciji žena u svijetu. Govori se o maču s kojim ispod jastuka spava svaka Baba Jaga (svaka žena), govori se o pozivu na borbu i korištenju mača, o snazi pisanja i

¹⁶ Đoković, N., *Prema novom srodstvu: Rodni identiteti (politika roda) i problem vidljivosti „ženskog“*, str. 8, preuzeto s: www.dubravkaugresic.com

autoričinom maču – peru kojim piše. Treba krenuti u borbu i odlučiti od nevidljivih postati vidljive te naplatiti račun za svaku pljusku, svako silovanje i uvredu, svaku pljuvačku na licu.¹⁷ Žene su nevidljive jer im muškarci nisu dali vidljivu poziciju, jer su ih odredili prostorom nejednakosti. U toj nejednakosti često im se oduzima pravo na veći utjecaj u politici i javnom životu jer one u hijerarhiji relevantnosti zauzimaju inferiorniju poziciju. Sve je prožeto zakonima i vrijednosnim sistemima koje su zapisali muškarci.

Nevidljivost osjeća i Aba, mlada *baba-djevojka* koja pripovjedačicu prati u stopu za vrijeme boravka u Varni i koja istovremeno predstavlja dvojnicu pripovjedačice i surogat kćerku njezine majke.¹⁸ Majku pripovjedačice i Abu povezuje isti strah od nestajanja, nevidljivosti; obje su sačinjene od istoga “materijala”, a da toga nisu bile ni svjesne. Istovremeno, odnos pripovjedačice i Abe možemo promatrati kao presliku obiteljskih odnosa pripovjedačice: “pripovjedačica/autorica tako u tom odnosu reproducira ponašanje svoje “distancirane”, ali sadistički zahtjevne majke, dok Aba, spremna da joj se uvijek nađe, uvijek tu, čak i kad je nepozvana i nepoželjna, liči na samu pripovjedačicu u ulozi kćeri.”¹⁹ Majka i pripovjedačica također zamjenjuju uloge – pripovjedačica je majčina njegovateljica, ali i majčin surogat i *bedel*. Ona preuzima ulogu majke, a majka postaje kćer.

¹⁷ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 311

¹⁸ Đoković, N., *Prema novom srodstvu: Rodni identiteti (politika roda) i problem vidljivosti „ženskog“*, str. 4, preuzeto s: www.dubravkaugresic.com

¹⁹ Isto.

6 KRITIKA PATRIJARHATA

6.1 Primat i snaga majke

U patrijarhalnoj kulturi glavni je akter muškarac i on vodi glavnu riječ u svim društvenim, političkim, kulturnim i ekonomskim pitanjima. U obiteljskoj zajednici otac je glavna figura, on je hranitelj obitelji, on donosi sve bitne odluke. Odabrani romani očeve stavljaju u drugi plan. Čak i onda kada otac prividno ima moć i kontrolu, već u sljedećem trenutku autorice srozavaju njegovu važnost i ulogu, dajući pritom jasan stav i kritiku patrijarhata. U *Unterstadt* Katarinin je otac često prikazan u sjeni, mlaka figura koja tek ponekad izviruje dok su žene, majke one koje su stavljene u prvi plan. Tijekom romana, rat je u analepsama gotovo cijelo vrijeme u pozadini svih događaja (dok na kraju ne dođe i do Osijeka), no u prvi plan nisu stavljene tegobe, patnje i emocionalna stanja muškaraca nego žena. Majke se brinu za opstanak i budućnost dok muškarci ginu u Galiciji. Ovu tešku priču *nose* žene a ne muškarci, a osim što paze na kuću i djecu, one su puno hrabrije podnosile ono što im je povijest nametnula. Muškarci su ti koji odlaze na bojište, no o njihovim proživljenim strahotama tek naslućujemo – Rudolf (Katarinin pradjed) propio se i na kraju objesio vjerojatno zbog svih strahota rata koje je proživio, ali njegov glas nismo čuli; jednako kao što su i glasovi i patnje žena kroz čitavu povijest i književnost stavljane u zonu nevidljivoga, manje vrijednoga, manje zanimljivoga. Umjesto toga imamo priliku doživjeti žensku perspektivu – iskustvo ženskoga subjekta postaje bitno, a ono u velikoj mjeri predstavlja strah za obitelj, djecu, ali i osjećaj sramote i brigu za javno mijenje koje se u *Unterstadt* posebno ističe i zbog kojeg Katarina do kraja romana ne zna potpunu istinu o svojoj obitelji. Također se prikazuju posljedice rata na ženama – majkama, koje su u ovom romanu dalekosežnije i veće dok se iskustvo muškaraca uvelike umanjuje. Majke su se, da bi prehranile, spasile i

sačuvale vlastitu djecu od patnje i progona, čak i više žrtvovale od muškaraca odnosno očeva. Žrtvovale su svoj glas, slobodu, svoje želje, sebe same.

6.2 Potčinjavanje žena

Žena ima uglavnom jednu ulogu, ali ni ta uloga nije dovoljna da zadobije jednako poštovanje kao muškarci: “Glupe žene! Ništa im nije jasno! Ne vide dalje od svog blesavog napudranog nosa! (...) Žene čitav život samo rađaju djecu, peru, spremaju i skupljaju porculanske figurice...”²⁰ Žene imaju jajnike, maternicu i oni ju zatvaraju u njezinu subjektivnost. Beauvoir govori kako se za ženu često govori da razmišlja hormonima pa se ženino pravo na mišljenje automatski manje vrednuje (*Mislite to jer ste žena*). Muškarac vjeruje da je samim time što biva muškarcem u pravu, da on svoje tijelo prihvaća kao izravnu i normalnu vezu sa svijetom jer vjeruje da ga je on pojmio u svojoj objektivnosti dok žena to ne može.²¹ U romanu *Baba Jaga je snijela jaje* Arnoš Kozeny na Bebinu primjedbu kako je ona žrtva seksualne revolucije odgovara kako mu ona baš tako i ne izgleda. Kukla na to odgovara: “Što vi znate o žrtvama i žrtvovanju? Vi ste muškarac. Žrtvovanje spada u ženski resor...”²² Ovime Ugrešić želi ukazati na višestoljetno nasilje nad ženama, ali i na nasilje u 21. stoljeću koje žene još uvijek svakodnevno proživljavaju oduzimanjem prava na školovanje, jednake plaće, bilo kakve važnije pozicije na vlasti.

²⁰ Šojat Kuči, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009., str. 94

²¹ Beauvoir, S. de, *Drugi spol*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016., str. 13

²² Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 126

6.3 Žene, majke i nacija

Dok se muškarci često bore za prazne ideologije (npr. u *Unterstadtu* prikazane u liku ludog nacističkog Adolfa koji je sin Katarinine prabake Viktorije i brat Katarinine bake Klare), žene nastoje očuvati sam stup društva – obitelj. Viktorija (Katarinina prabaka) se zbog vlastite obitelji pristaje useliti u kuću s Markom, čovjekom koji se uselio u kuću Klare i Petera (Katarinina baka i djed) nakon što su one s djecom odvedene u logor. Marija iz istog razloga šuti kada ju Marko seksualno iskorištava, a Marija (Katarinina majka, a Klarina kćer) se udaje za Katarininoga oca kojega ne voli kako bi majku spasila od zlostavljača i kako bi imala sigurnost. To pokazuje kako su i žene morale biti spremne na mnoge žrtve i jednako su zaslužne za očuvanje nacije. Majke se zato s pravom povezuju s nacijom tj. nacionalizmom koji je često usredotočen na muškarca, a koji nastoji “homogenizirati nacionalni kolektiv prema slici muškoga mačističkoga junaka.”²³ Vidmar Horvat govori kako muškarci uprizoruju naciju (žive i umiru za svoj narod), a žene je utjelovljuju (žene rađaju, stvaraju naciju).²⁴ I dok su i muškarci i žene dio nacionalnoga projekta, jedan (muškarac) ima aktivnu ulogu, a drugi (žena) ima ograničenu, pasivnu ulogu, što znači da u nacionalnoj reprezentaciji gdje oboje imaju određenu (ne manje bitnu) ulogu, prvi je subjekt, a drugi objekt i nema mogućnost jednakog djelovanja i zastupljenosti. Žene su uvijek “objekti nacionalne dužnosti”²⁵ i ta dužnost gotovo uvijek zahtjeva majčinstvo, ali postoje i situacije u kojima se ono ograničava. Tijekom romana Klari u više navrata govore kako *nije vrijeme za djecu* i gotovo ju osuđuju, pa čak i njezin vlastiti muž, kao da je to nešto što je ona sama odabrala, a ne ono što se od nje očekivalo. Intervencija u žensko tijelo uvijek se opravdava

²³ Vidmar Horvat, K., *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, Sandorf, Zagreb, 2017., str. 33

²⁴ Isto, str. 25

²⁵ Isto, str. 28

nacionalnim interesom ili nacionalnom dužnošću (kao npr. u slučaju masovnih silovanja).²⁶

6.4 Očevi u romanima

U *Nesanici* muškarci, očevi, su umjesto radišnih hranitelja obitelji prikazani uglavnom kao alkoholičari i lijenčine koje ne privređuju za svoju obitelj. *Bog neka te čuva lijenoga muža*, govori Ivka svojoj kćeri Slavici. Slavičin otac, a Ivkin muž Stjepan Fućkar bio je brijač koji nije brijač; opijao se i ljenčario, a Slavica nije uspjela popratiti majčin savjet – udaje se za lijenčinu i alkoholičara koji odlazi u prijevremenu penziju dok ona radi kao knjigovotkinja i brine se za kuću i sve kućanske poslove kao i za dijete. Štefičin muž Paul također je lijenčina, živi na teret ženine obitelji, a useljava se u matrilokalnu zajednicu, u kuću ženine rodbine. Sofija je ona koja djelomično izvrće cijelu sudbinu svoje rodbinske linije – iako je drugi muž, Maks, kockar, ona je ta koja na kraju postaje alkoholičarka oko koje se muž mora brinuti. Ponaša se više kao muškarac nego kao žena – jedva da obavlja neke kućanske poslove, leži i pije: “...za čas ćemo postati loša žena, nemajka, šlampavica i rugoba koju će svi prezirati i muž i dijete (...) i već si prava ništarija, marš u kuhinju, kažem si, pobrinuti se za gomilu prljavog suđa ti majka i žena svog muža...”²⁷ Ona vidi uloge koje bi trebala usvojiti, no nesvjesno ih odbija. Tvrdi da se propila zbog *nasljeđa*, ne zbog tuge, a to nasljeđe zapravo je *muško* nasljeđe.

Baba Jaga je snijela jaje pravi je postmodernistički ostvaraj u kojem se očituju različite postmoderne strategije pisanja, a muški likovi također nisu u prvom planu, već naracijom vladaju žene – tri Babe Jage. U prvom dijelu romana naglasak je na

²⁶ Vidmar Horvat, K., *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, Sandorf, Zagreb, 2017., str. 27

²⁷ Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007., str. 296

odnosu majke i kćeri, a otac je sahranjen – uopće ga nema. Pokopan je i simbolički jer nakon smrti više nije prisutan ni njegov patrijarhalni autoritet. Ni za života nije bio previše prisutan jer, kako saznajemo, bio je uglavnom šutljiv pa o njemu ne saznajemo puno.

Majka nije bila pretjerano zaljubljena u njega, kao što ni u *Unterstadtu* Katarinina majka nije bila zaljubljena u Stjepana, Katarininoga oca. Prikazan je kao blijeda figura, ušutkan ženskim likovima. Rudolf, Katarinin pradjed, također je kao i očevi u *Nesanici* prikazan kao alkoholičar i rasipnik obiteljskoga novca koji ne vodi previše računa i ne zanima se za svoju djecu i ženu. Klarin muž Peter pokazuje se kao brižni muž i otac, ali često zaokupljen drugim mislima. Za razliku od žena u romanu, teško podnosi teret rata (iako ne odlazi u rat), a samo razmišljanje o ratu čini ga odsutnim, anksioznim i neurotičnim.

6.5 Greta – rušiteljica slike patrijarhalne žene

U *Unterstadtu* Greta je žena koja se ne pridržava pravila tipičnima za žene, kućanice i majke. To je najavljeno već njezinim rođenjem: “Onaj meteor, ona modrozeleno svjetlost pojavila se na nebu točno na dan kad nam se Gretica rodila, osamnaestoga kolovoza. Stari govore kako meteori najavljuju rođenja neobičnih ljudi. Careva ili luđaka.”²⁸ Viktorija, Gretičina majka, nedugo nakon toga govori mužu Rudolfu da je Greta “razbojnik”, a često ju naziva i “svojim huncutom”. Greta je čak u jednom trenutku odrezala kosu i prodala ju kako bi mogla kupiti gramofon, na što je Viktorija poludjela. Viktoriji je Greta od sve djece zadavala najviše briga jer se od “najranije dobi jednostavno nije željela ponašati kao žensko”²⁹ te kao da je

²⁸ Šojat Kuči, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009., str. 30

²⁹ Isto, str. 102

sve činila da majku baci u očaj. Greta je bila musava, čupava i podrapana, a ponašala se kao vreća buha.³⁰ Sjedila je muškobanjasto, tukla se, zviždala i trčala po hodnicima. Greta će izrasti u ženu snažnih razmišljanja i političkih uvjerenja, ženu koja puši, ženu-glumicu koja nosi odijela, ne zamara se tuđim mišljenjima, ne boji se reći što misli i putuje s kazalištarcima. To je za njezinu obitelj bilo sramota, njezino je ponašanje bilo progresivno i netipično, nepoželjno za ženu. Njezino vladanje najviše smeta bratu Adolfu koji je zagriženi nacist i tipični predstavnik patrijarhata. Zbog toga ju naziva bludnicom, zbog toga ju je bolesno zamrzio. Beauvoir bi takvo njegovo ponašanje okarakterizirala ovako: “nitko prema ženama nije arogantniji, agresivniji ili prezirniji od muškarca zabrinutog za svoju muževnost. Oni koji se ne boje sebi sličnih mogo su spremniji u ženi pronaći sličnog; no čak i njima je mit Žene kao Drugoga iz mnogo razloga drag.”³¹ Adolf, za Beauvoir, stoga ima kompleks manje vrijednosti. Greta jedina čini ono što stvarno želi – odlazi i dolazi kad želi, radi što voli. Jedina je žena u romanu koja nije odabrala brak i majčinstvo, koja vidi i druge mogućnosti za sebe: “Zar ženi muž daje vrijednost? Kažite mi, majko, je li tako?”³² Takav patrijarhalno dominantni diskurs u kojem se žena poistovjećuje s majkom (majčinstvom) odnosno mužem (brakom) potkopava ženin identitet koji se i ne sagledava, uspostavlja izvan tih postavljenih, fiksiranih uloga. Potpuno “izdaje” vlastitu obitelj kada se pridružuje *banditima*, partizanima, nakon čega Viktorija više nikada neće s njom progovoriti – pa ni onda kada ju susretne u logoru. Prije nego što će umrijeti Viktorija je ipak imala imaginirani razgovor s Gretom, sa svojim ludim idealistom, vjetropirom i sve joj je oprostila.

³⁰ Šojat Kuči, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009, str. 102

³¹ Beauvoir, S. de, *Drugi spol*, Naklada Ljevak, 2016., str. 21-22

³² Šojat Kuči, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009, str. 306

7 POSJEDOVANJE TIJELA

7.1 Fizičko i seksualno nasilje

Žene su od početaka vremena uvijek bile drugotne. Subjekt kako bi sebe uspostavio, to nužno čini u suprotstavljanju. On se nastoji potvrditi kao ono što je esencijalno, a drugo pretvoriti u objekt, u neesencijalno. Muškarac ne definira ženu po njoj samoj, nego u odnosu na sebe, ona je “Drugo unutar cjeline čija su dva dijela jedan drugome nužna.”³³ Dva spola nisu ravnomjerno dijelila svijet te iako su jednako važna, jednom se (ženi) umanjuje vrijednost i funkcija u društvu i svodi ih se na objekte muškarčeva raspolaganja. Muškarci trguju ženom i polažu pravo na sve njezino. Njezino tijelo nema pravo na abortus, njezino golo tijelo prihvatljivo je u reklamama i na *billboardima*, ali ne na javnoj površini dok hrani svoga potomka; njezino tijelo mora biti *čisto*, neokaljano do prve bračne noći dok je muškarac već *posjedovao* sve one žene koje nisu materijal za brak, nego sredstvo kojim zadovoljava svoje trenutne potrebe.

Paul u *Nesanici* uoči vjenčanja govori budućem Slavičinom mužu kako ona nije nevinna, kako je on *prvi* bio s njom. Muškarac ima potrebu za moći i za posjedovanjem drugoga. Iako se često govori kako muškarac *posjeduje ženu* (“on je nju imao”), Zlatar tvrdi da u doslovnom fizičkom smislu žena zapravo posjeduje muškarca.³⁴ Paul je nasilnik, ratni profiter i silovatelj njezine sestre, a žena kao što je Štefica ipak želi da ostane uz nju, ona se osjeća dobro jedino ako je muškarac uz nju. Premda im radi dugove i ne mari previše za Šteficu, Ivka i Štefica i dalje žele da ostane jer on je ipak muško.³⁵ Paul se Šteficom oženio samo kako bi se približio Slavici i tako

³³ Beauvoir, S. de, *Drugi spol*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016., str. 17

³⁴ Zlatar, A., *Rječnik tijela*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2010., str. 30

³⁵ Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007., str.277

započinje dugoročno silovanje Slavice. Paul joj time poptuno slama duh, spaja se s njom i postaje toliko blizak da joj zapravo uskraćuje pravo na samu sebe bez njezina pristanka: “Moja put, moja koža, moje tijelo i ja, jedno smo isto. Glas odzvanja *izvan* mene. Ponekad glas nije *ja*. Dodir uvijek jest *ja*. (...) U svim odnosima spoznavanja i komunikacije postavljamo se kao dva odvojena subjekta, koliko često (i neželjeno i nesvjesno) u hijerahiziranim odnosima subjekta i objekta.”³⁶ Paul je Slavicu potpuno objektivizirao i oduzeo joj pravo na subjektivitet. Puba se s njom *ipak* oženio, iako je *oštećena roba*, koja je to postala ne vlastitom privolom već silovanjem. Ženino tijelo uvijek je izloženo pogledu izvana, vanjskom oku, opasnosti, a silovanje je krajnji pokazatelj da tijelo nije samo ženino vlastito; da je njime moguće raspolagati izvana.

Nadalje, u istom romanu Sofijin otac Puba često vrijeđa Slavicu, a nasilan je i prema Sofiji. Slavica i dalje ostaje s njim, odanošću koju Sofija ne razumije (kao uostalom i ostale majke u romanu). Nasilje muškaraca u navedenom romanu žene osjećaju gotovo u svakoj dobi. Kada je Sofija bila mala i na čuvanju kod djeda Karla, ovaj ju je zarezao nožem, kasnije ju otac tuče jer se nije htjela pokoriti pa dobiva “batine” namijenjene majci. Prvi muž Pele također ju tuče, a svaki seksualni odnos s njime čini joj se kao silovanje. Slavicu maltretiraju od rođenja – uvijek je u sjeni svoje starije sestre Štefice, ne vole ju i psihički ju maltretiraju.

Majka Slavica htjela je biti opatica, no to pravo oduzeo joj je muškarac – on je taj koji ima pravo na njezino tijelo. Kasnije joj drugi muškarac, njezin muž, također ograničava pravo na njezino tijelo, na ono što joj je prirođeno, zabranjujući joj seksualni užitak: “uživaju samo kurve”, prave žene ne, prave žene samo pružaju užitak svom muškarcu, tj. prostiru se samo radi njega, trenutak kojem slijede godine

³⁶ Zlatar, A., *Rječnik tijela*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2010., str. 23

neprekidnog praznog sparivanja, gotovo silovanja...”³⁷ Pravo na užitak imaju muškarci, ali ne i žene. Ženina dužnost je, iako autonomno i slobodno biće, pružiti užitak muškarcu i lišiti se svoga, a sve kako bi njegovala muškarčevu sliku o ženi koja se njoj implicitno, po prirodi, zapravo ne dodjeljuje.

Sofiju njezin otac također ograničava na prostor svoga viđenja. Jednom je prilikom istukao Sofiju jer je vidio kako se šminka. Sofija se, doduše, oduvijek šminkala, no otac je uvijek bio prepijan da bi to primijetio: “Nećeš biti kurva” kurve, kurve su one koje je namijenio sebi, s kojima je uživao potajno, u javnosti i za kuću hoćemo svetice, kćer kao i majku, uzorite dame koje se podastiru žmireći (...) ali ništa ne osjećam, ništa osim mržnje, ne plačem, ne bunim se kao da ti udarci do mene ne dopiru...”³⁸

Sofija ima opskurne seksualne fantazije u trinaestoj godini – razmišlja kako je muškarci siluju, na koje sve načine je ponižavaju i na koji način razmišljaju. Oni žene spuštaju na objekt zadovoljavanja svojih potreba o kojima kasnije ne razmišljaju: “svi vole meso na koje ne moraju misliti, kao što ne misle na krave, svinje i kokoši koje im žene serviraju za objed.”³⁹ Žene su za njih sredstvo iskazivanja moći i sredstvo pomoću kojih se oslobađaju svojih seksualnih maštarija: “...stvar nad stvarima, takvu me vole najviše, nemoćnu, to im daje moć u koju, s pravom, već odavno sumnjaju, još od vremena kraljevića Marka koji se od moći žena morao braniti batinom, “Udri ženu, ne šteti joj tijela, nek joj pukne džigerica bijela”, pjeva taj junak nad junacima, slika i prilika muškosti.”⁴⁰ Sofija je u tim svojim maštanjima uvijek žrtva, silovana, ponižena i uništena; uvijek stvar. To je njezina

³⁷ Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007., str.26

³⁸ Isto, str. 180

³⁹ Isto, str. 157

⁴⁰ Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007., str. 160

predodžba o sebi tada, ali i u odrasloj dobi. Stvari nemaju ime, niti potrebu za identitetom, zato im se on uskraćuje. U trećem dijelu knjige *Baba Jaga je snijela jaje* saznajemo da imena Kukle, Pupe, Bebe pa i Wawe na različitim jezicima znače lutka, što u kulturi gdje dominiraju muškarci znači da su jedna žena sve žene, a ime kao sredstvo identifikacije za osobu bez identiteta ionako nije bitno.⁴¹ Sofija u tim maštanjima gdje je siluju nikad ne doživljava seksualni vrhunac, to uspjeva tek kada se samozadovoljava, kada preuzima kontrolu nad svojom seksualnošću, ali i samo onda kada to čini u sobi roditelja i to na majčinoj stolici oblačeći njezino rublje, a nikako ne na očevoj.

Sofija će od malena imati neobičan odnos spram vlastitoga i tuđeg tijela, ali i osjećati želju za spajanjem sa ženskim likovima kao način njezinoga poistovjećivanja i kontrole. Uzbuduju je djevojčice, posebno prijateljica Nataša s kojom probuđuje svoje seksualne osjećaje. S njom i djevojčicama iz susjedstva igra se liječnika i pacijenata: "...svaki put hoću Natašu i hoću biti liječnik, muško, ali ne ide, ne daju se manipulirati, gadure, pa se moram pokoriti, biti žena, pacijentice se skidaju prve dok su liječnici još odjeveni i pregledavaju im tijela, čak i u igri žene su žrtve, toliko već znamo o životu, vladaju muškarci a žene moraju slušati..."⁴² Puhlovski putem Sofije prikazuje žensku želju za dominacijom, za zadobivanjem prava nad vlastitom seksualnošću. Sofija želi biti muško, onaj koji zapravo ima kontrolu. Prema Freudu, djevojčice moraju potisnuti svoj falusni, aktivni sloj osobnosti i preuzeti pasivnu seksualnost. Time se zapravo ograničavaju seksualni nagoni žene. Sofija rješenje i spas vidi u lišavanju vlastitoga tijela: "trebamo se odvojiti od tijela, inače smo

⁴¹ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 296

⁴² Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007., str. 135

osuđeni živjeti kao stvari”⁴³ ili u kukanju umjesto u borbi, napadu – to je najbolja obrana žene u svijetu muškaraca.

7.2 Abortus

Muška je mizoginija stoljećima stvarala stvarni, kulturni i simbolički genocid nad ženama, a četverostoljetni europski inkvizicijski progon vještica jedan je od najvećih prikaza muške mizoginije, smatra Ugrešić. *Unterstadt* govori o ratu – ratu koji je uništio i obilježio mnoge obitelji, ratu u kojem su ubijeni na tisuće nevinih ljudi, a kojemu muškarci trče osjećajući se kao heroji i spasitelji nacije, kulture i ideala. Za ubijanje velikoga broja ljudi i djece, za ubojstva zbog vjere, nacije, imena, prezimena; za silovanja i sustavno nasilje nad ženama ne odgovara nitko, ali kada se žene odluče na abortus naziva ih se ubojicama; osuđivane su i primorane skrivati svoje “nedjelo”, opravdavajući se tezom kako zametak nije osoba. Simone de Beauvoir u svojoj znamenitoj knjizi *Drugi spol* kaže da su oni muškarci koji pokazuju najviše poštovanja prema životu embrija, prvi kada treba odrasle poslati da ginu u ratu.

Vedrana Rudan u svom tekstu *Pismo nerođenom Anti* to ovako prikazuje: “Dragi, o, dragi, plemeniti mužjaci. A kad oni ubijaju, kad popovi blagoslivljaju topove i šeću Hrvatskom s velikim pištoljem oko debeloga pasa, oni nisu ubojice?! Antiša, ako govorimo o ubojstvu, koje ubojstvo je okej, a koje je zločin? Ubiti Neprijatelja je obrana zemlje, napraviti abortus je ubojstvo?! (...) Svi ubijaju, muškarci, ratnici, popovi, ubijaju. Svi do jednoga! Samo mi žene, kad ubijamo, moramo nositi križ

⁴³ Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007., str. 158

ubojice ili zamatati ubojstvo u teoriju o osobi.”⁴⁴ Rudan u svojim tekstovima često govori o pobačaju, kritizira društvo koje zadire u pravo žena na osobnu odluku, na privatnost, na izbor. Katarina u *Unterstadtu* počinila je abortus u mladosti i to je tajna i križ koji *ona* sa sobom nosi, to je samo *njezin* teret. Slavenu, svom tadašnjem momku nikada nije rekla i to ju proganja: “dosta dugo povremeno sam se znala rukama uhvatiti za trbuh i pomisliti kako bi bilo dobro da sam zadržala naše dijete, za koje on nikada nije saznao. Bila sam gadura. (...) sebična, lažljiva, dvolična, odvratna, ogavna, prijezira vrijedna gadura.”⁴⁵ Pobačaj je težak za svaku ženu i svaka odluka na taj čin uglavnom nije donesena nepromišljeno. Vedrana Rudan govori, u jednom od svojih tekstova, da je abortus ponekad jedino sredstvo, način na koji se žene mogu spasiti, jer je abortus ubojstvo u samoobrani, to je odluka: ili dijete ili ja.

Abortus je borba za slobodu žena, za *vlastiti* život žena. To je život koji također treba spasiti, nekad u egzistencijalnom smislu, a nekad u stvarnom, fizičkom smislu. Na pobačaj se odlučuje i Slavica u *Nesanici* kako slučajno ne bi dobila još jednu kćer – ona na taj način spašava sebe kako ne bi ponovno prolazila traume iz djetinjstva, kako ih ne bi prolazila njezina kćer. Katarina (*Unterstadt*) koja nikad nije osjetila majčinsku ljubav, ne zna i ne može ponuditi ljubav i nježnost svom nerođenom djetetu, pa čak i onda kada je to dijete nastalo u ljubavi te se zato i ona odlučuje na pobačaj. Slavica je i prije rođenja kćeri Sofije abortirala tri puta za vrijeme rata iako je to bilo kažnjivo: “...vađenje zametka kažnjavalo se smrću, radije smrt nego svijetu svoju djecu, svijetu gdje po ulicama vise obješeni ljudi...”⁴⁶ Slavica se radije izlaže

⁴⁴ Rudan, V., *Pismo nerođenom Anti*, preuzeto s: www.rudan.info

⁴⁵ Šojat Kuči, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009., str. 229

⁴⁶ Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007., str. 53

progonu nego da pristane odgajati dijete u svijetu ratnih strahota koje su stvorili muškarci.

Svi ovi primjeri pokazuju nam da se s pravom pitamo gdje je moralnost kada je u pitanju majčin život i njezini osjećaji? Gdje je borba za odrasloga čovjeka? Jedino je sveta borba za prazne ideale dok za stvarni, *rođeni* život ne mari nitko. “Rađanje neželjenoga djeteta je abortiranje slobode”⁴⁷, tvrdi Rudan, a S. de Beauvoir kaže da prisilno majčinstvo dovodi do “kržljave djece” koju roditelji neće moći uzdržavati i koja završavaju u domovima za nezbrinutu djecu.⁴⁸ Društvo koje se toliko bori za prava embrija ne mari za djecu čim se ona rode. Svi mi, djeca, prepušteni smo sami sebi od trenutka kada prvi put udahnemo zrak. Ipak, žena koja se odluči na abortus u očima “moralne većine” predstavlja unutrašnju prijetnju koja slabi bit nacije. Iz tog razloga u socijalizmu je abortus bio zabranjen dok se danas moralna većina uglavnom protivi abortusu zbog teze o kršćanskoj svetosti života.

Marginalizirani ženski likovi poput Sofije, Katarine i Grete revoltirani su, ali uglavnom nemoćni u situaciji u kojoj se nalaze. Katarina u više navrata protestira, urla od nemoći i želje za pravdom: “Tko će jednom stati na nekakvo brdo, planinu i povikati: dosta, dosta je bilo majku vam vašu!”⁴⁹, no “mi nemamo pravo na rat, mi imamo pravo samo na rađanje ratnika.”⁵⁰ Žene kako bi se spasile brane se prkosom (Katarina), odabiru političku opciju suprotnu onoj naroda iz kojeg potječe (Greta) i mijenjaju prezime (Klara pa onda i Marija).

⁴⁷ https://www.youtube.com/watch?v=Vg5a2MTT_Mw

⁴⁸ Beauvoir, S. de, *Drugi spol*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016., str. 522

⁴⁹ Šojat Kuči, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009., str. 303

⁵⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=bPP6qE6AuDk>

8 SIMBOLI MAJČINSTVA

8.1 Baba Jaga i rodna ambivalentnost

Nije slučajno da Ugrešić iz mitologije uzima lik Babe Jage (prisutne u gotovo svakoj slavenskoj mitologiji) kako bi prikazala i kritizirala stereotipe i poziciju žena u 21. stoljeću. Baba Jaga istovremeno je i muškarac i žena, starica i vještica, majka i ubojica djece, nakaradno biće izraženih tjelesnih osobina i neljudskoga izgleda (ptičje, kokošje noge, kandže i sl.). Baba Jagino prijevozno sredstvo je umjesto metle stupa (mužar) što je istovremeno simbol maternice, a tučak za gnječenje je ustvari penis, dakle Baba Jaga istovremeno je muška i ženska reprezentacija te zadobiva oba simbola moći. Baba Jagina stupa može se još interpretirati i kao maternica njezine majke Baba Jagišnje jer joj ponekad tepa i zove stupom-majčicom.⁵¹ Postoji još jedno tumačenje koje govori kako su Babi Jagi kao ženskom biću podrezana krila stoga je primorana letjeti u stupi, predmetu iz svakodnevnog uporabe. Baba Jaga koja jede djecu povezana je sa zastrašujućim ritualom u kojem se djeca peku poput kruha. Kruh je dakle dijete, a peć majčina utroba tako da se vraćanjem djeteta u peć simbolizira ponovno rađanje. Koliko je taj mit pristuan i kada ga nismo svjesni pokazuje se u romanu *Nesanica* gdje Roko Fućkar miris pekarnice (u kojoj su peći!) poistovjećuje s majčinom maternicom: "...zanat i to pekarski odlučio je Roko čim je prvi put stupio u toplotu i miris pekarnice, zaštićen, siguran prostor koji ga je podsjetio na majku, na njenu maternicu..."⁵² U trećem dijelu romana *Baba Jaga je snijela jaje* saznajemo da je Baba Jaga također reprezentant tamne strane majčinstva: "ona se pojavljuje kao zla maćeha, zloguka primalja i lažna majka."⁵³

⁵¹ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 257

⁵² Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007., str.42

⁵³ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 257

Osim ženskih simbola, kod Babe Jage pristune su i muške karakteristike: dubok glas, dugačak nos, koštana ili željezna noga, a što je najvažnije – ne zna kuhati (!).⁵⁴ Baba Jaga uglavnom ima mizoginične ispade prema ženama dok je s muškarcima rijetko u konfliktu. Zbog svih navedenih muških i ženskih karakteristika Baba Jaga opisuje se u psihoanalitičkoj teoriji kao falička majka, a dokaz tome je njezin veliki nos koji se percipira kao falus. Ugrešić nadalje objašnjava kako maskulina Baba Jaga zapravo predstavlja davni plemenski ritual prerusavanja muškaraca u starice na prijelazu iz matrijarhata u patrijarhat.⁵⁵ Baba Jaga s prijelazom u patrijarhat gubi sve moći i postaje izopćenica, “stara rugoba”, gubitnica i sve ono što prava žena ne smije biti – nije dobra kuharica, ne voli djecu, a nije ni brižna majka.

8.2 Tri Babe Jage

Pupa, Beba, Kukla te autoričina majka (pa i Aba) iz prvog dijela romana sve su Babe Jage, sve nose (neke) njezine karakteristike. Namjernim dehumaniziranjem izgleda starica Ugrešić kritizira stereotipe ženskosti, a to čini i uvođenjem same Babe Jage. Baba Jaga je, kako smo rekli, hemafroditsko biće koja je u raznim bajkama opisana kao muško i kao žensko. Zbog svog nakaradnoga izgleda i muškog ponašanja, starice se također mogu poimati kao muškarci i kao žene, a upravo su, prema Đokoviću, toplice mjesto transformacije, neutralizacije rodova.

Pupa je bila ginekolog, a babice, vračare, vještice imale su važnu ulogu kod rađanja djece. U trenutku smrti njezine su se ruke okamenile kao da pokazuje figu, ali zapravo prikazuju kandže – simbol Babe Jage. Pupine noge cijelo su vrijeme u jednoj velikoj čizmi koja simbolizira Baba Jaginu stupu te koju Wawa prisvaja kao majčinu

⁵⁴ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 258

⁵⁵ Isto, str. 259

maternicu i u njoj spava. Pupa je majka koja je napustila svoje dijete iz političkih razloga te stoga također predstavlja majku protjeranu iz majčinstva.

Beba ima brkove što je jedna od naznaka njezine rodne ambivalentnosti. U psihoanalizi brkovi predstavljaju falusnu značajku. Beba je vrlo nezadovoljna vlastitim tijelom koje se sve više povećava, a s njima i grudi koje postaju prekrupne, Teško se gleda u zrcalo jer ima osjećaj da gleda u tijelo koje nije njezino, a prikaz njezinog izgleda u poveznici je s Baba Jaginom nakaradnošću: “Njezina ramena izobličila su se od težine, i dobila je duboke usjeke, njezine nadlaktice postale su krupne kao u lučkog radnika i povukle za sobom vrat”⁵⁶ Zbog toga je počela nositi steznik za grudi, velike broševe i dugačke šalove, sve da “kritičan promatračev pogled odvuče s grudi na detalje.”⁵⁷ Kritični promatrač je uvijek muškarac, onaj koji određuje standarde ljepote i ženstvenosti. Beba je jedna od starica putem kojih se prikazuje nezdravi odnos s vlastitim djetetom, a ona je također i prikaz Babe Jage kao faličke majke.

Kukla je jedina od žena bila donekle privlačna, u zavidnom fizičkom stanju, ali svejedno previsoka, neobično uspravnih leđa, velikih stopala i što je još veća mana – impotentna. Kuklu obilježava nemogućnost seksualnog iskustva zbog prvoga seksualnog kontakta kada je doživjela “vaginalni grč” koji je okamenio njezinu seksualnost, a istovremeno i njezinu kreativnost – počinje pisati tek kada joj muž umire. Zbog incidenta osjeća stid i grižnju savjest; to je nešto o čemu se ne smije javno govoriti i zbog čega uvijek odabire muškarce koji imaju neki oblik invaliditeta ili bolesti. Oni su za nju bili štit, znak da je s njom sve u redu, a i ona je tim muškarcima bila štit, potpora, zaštitnik čime se pokazuje koliko je patrijarhalni obrazac kontradiktoran i kako se raspodjela moći ne temelji na nekoj “prirodnoj”

⁵⁶ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 117

⁵⁷ Isto

datosti. Kukla tako u očima muškaraca zadobiva mnoge uloge – ona je zaštitnica, surogatna žena, medicinska sestra, Amazonka, mama,⁵⁸ iako Kukla jedina od triju starica nikad nije imala djecu. Kao udovica ona i dalje ima pokriće “normalnosti” i ono je ključ za otvaranje i oslobađanje njezine kreativnosti. Kukla se u roman uvodi kao *krnja* majka, kao nepotpuna žena u patrijahalnom sistemu.

Sve starice istovremeno su Babe Jage, ali i majke – bilo da su faličke majke, tople, nježne majke, majke koje napuštaju svoju djecu ili tek *krnje* majke.

9 ODNOS MAJKI I DJECE

9.1 Hladne (zakinute) majke

Majke u *Unterstadtu* uglavnom su ozbiljne, naizgled hladne žene – žene koje su prošle težak život ogorčeno radeći ono što ne žele, žene koje su bile vezane za muškarce kada to i nisu htjele, ali su bile primorane zbog društvenih nalaganja, časti i djece; žene koje nemaju muškarčevu slobodu i koje uvijek moraju biti spremne na žrtvu. Zbog časti Klara će živjeti u uvjerenju da joj je otac umro od *hercšloga*, zbog časti uglavnom uvijek šuti kao i druge žene u romanu. Viktorija je hladna, “ponosna, gotovo ohola gospođa-majka”⁵⁹, ne zauzima se za kćeri pred svojim sinom, ne zauzima se za Gretu, kao ni Katarinina majka Marija koja je također hladna te opsjednuta redom i čistoćom – to ju pretvara u gotovo bezosjećajnu nečovječnu ljušturu, majku koja naizgled ne voli svoje dijete: “...mama kao da nije imala dušu.

⁵⁸ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 154

⁵⁹ Šojat Kući, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009., str. 25

Njezine su oči uvijek bile vodenaste, tupo modre.”⁶⁰ I Viktoriju i Mariju još je više promijenila smrt vlastitoga djeteta – Viktorijine Alojzije i Marijinog Filipa o kojem Katarina saznaje tek nakon majčine smrti. Viktoriju dodatno destruiira ponašanje njezine majke koja ju tjera da brzo zaboravi Alojziju s obzirom na to da ima još troje djece, a onda i njezin muž, Rudolf: “Jedeš me, jedeš me živog, ubijaš me s tim svojim ledenim očima, tim svojim skupljenim nogama! Budi žena, ne treba mi cvilidreta!”⁶¹ Ona kao žena prvo mora zadovoljiti potrebe svoga muža, a onda zadovoljiti i društvene norme – plakati u “normalnim” količinama, ne osjećati previše, ispunjavati svoje dužnosti prema mužu. U prvom dijelu *Babe Jage* majka je također opsjednuta redom i čistoćom. Sve to možemo povezati sa željom za stabilnošću, željom za unošenjem reda u životni kaos i kaos unutarnjeg svijeta iz kojeg ne mogu pobjeći. Jedini svijet je svijet kuće pa kad se sve oko njih i u njima raspada jedino polje na kojem mogu djelovati je onaj na koji jesu ograničene. Zato svi ženski likovi djeluju pomalo neurotično. Katarinina majka je kuću održavala kao da je muzej, kao da u njoj ne žive živi ljudi dok opsesivnim čišćenjem, laštenjem, slaganjem, održavanjem čistoće pokušava dati dojam savršeno funkcionalne obitelji. Jedini svijet su im njihova djeca, a onda se i taj svijet želi destruirati – Viktičinu djecu nazivaju kopiladi zbog oca koji pije i koji većinu vremena nije pristuan.

Gubitak djeteta proživjela je i Klara, ali jedina se nije potpuno uvukla u sebe, tek ponekad, ali je zbog toga za Katarinu predstavljala toplu osobu koju je gotovo mogla zamijeniti s majkom: “Ako su oči prozori duše, onda je bakina duša, vječno nalakćena poput znatiželjne žene, bdjela nad svojim neprestano širom otvorenim prozorima.”⁶² Tek kada je umro njezin sin Antun Klara se zavukla u duboku

⁶⁰ Šojat Kuči, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009., str. 7

⁶¹ Isto, str. 38

⁶² Isto, str. 7

depresiju: "...s nama nije više htjela ni objedovati (...) provodila čitave dane s prastarim crno-bijelim fotografijama u svome sobičku u potkrovlju..."⁶³ Baka Klara se sve do smrti ponašala suspregnuto i bila neprestano u vlastitoj glavi. Jozefina je također imala muža i dijete koje je izgubila u logoru. Pokopala ih je u svojim mislima jer kao ni većina Katarinine obitelji ne govori o prošlosti i bolnim gubitcima te teškom tretmanu njemačkih obitelji u Osijeku.

Katarina osjeća odsustvo pristnosti s majkom, ima osjećaj da ju ona ne voli jer majka to nikada ne pokazuje. Marija kao da zapravo želi sačuvati Katarinu, ali se zbog toga Katarina osjeća kao u mentalnom kavezu, odcjepljena od pravih osjećaja i majčine nježnosti. Tako se osjeća i pripovjedačica u prvom dijelu *Babe Jage*, a to otkrivamo kada je majka u bolnici i poziva pripovjedačicu (kćer) da legne pored nje: "...poziv da legnem pored nje udario je u bolno mjesto. Odsustvo fizičkih nježnosti među nama i škrtost u iskazivanju osjećaja – bili su neka vrsta nepisanog pravila u našem obiteljskom životu. Sama nije znala kako da iskazuje osjećaje, nas nije naučila, a dalje joj se, i njoj i nama, činilo da je prekasno za povratak."⁶⁴

Slavica u *Nesanici* također ne osjeća prisnost s hladnom majkom koja ju odbacuje, a udajom bježi od majke, sestre te šogora Paula. Bez obzira na sustavno maltretiranje i silovanje ne postaje toliko ogorčena kao ostale majke; ili bolje – ne iskaljuje se na Sofiji. Sofiji brani poneke stvari (odabir fakulteta), ne zauzima se za nju da ju zaštiti od oca (kao ni majke iz drugih romana), imaju kompliciran odnos, ali ona *voli* Sofiju i to joj i pokazuje (često govori da je Sofija njezina jedina, najdraža). Sofija kaže da je majka ljubav njezinog života i da osjeća prisutnost majke čak i kad je nema, a ocu odlazi na grob da bi "pravila društvo mami"⁶⁵ Sofiji teško pada smrt majke: "...ipak

⁶³ Šojat Kuči, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009., str. 57

⁶⁴ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 34

⁶⁵ Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007., str. 73

je živa, samo sam sanjala da je umrla, pomislim, puna nade da sam se probudila iz sna u kojem mi je majka mrtva (...) majka mi umire takoreći na rukama, svaki put ponovno kad je nađem na ulici i želim zadržati neku majku, ne znam točno koju, onu koja me naučila na sebe, koja me uvjerila u sebe, da mi je sve, da bez nje ne mogu biti, majku iz mladosti, majku iz djetinjstva...”⁶⁶

9.2 Tihe majke

Majke su u *Unterstadtu* često pasivne, ne zauzimaju se za sebe ni za svoje bližnje. Nemaju aktivnu ulogu ni u privatnom životu ni u političkim zbivanjima. Klara izbjegava svaku vrstu sukoba s mužem Peterom, bratom Adolfom, s majkom Viktorijom. Živi u svom svijetu s djecom i mužem, a probudi ju tek događaj u kojem su joj prijateljicu Rebeku i njezinoga muža Židova odveli vojnici. U tom trenutku se pobunila i zamolila brata za pomoć, no Adolf sa svojim snom o pročišćenju nacije i širenju arijevske civilizacije odbija njezin zahtjev. Klara je očajna i protestira odbijajući prisustvovati obiteljskim ručkovima, no na kraju popušta što Adolf iščitava kao oblik njezina pokoravanja njemu. Viktorija ima potrebu pobuniti se, reći nešto Adolfu o svemu, o Klari, o Greti, ali uvijek ušuti. Njemu nema srca ništa prigovoriti, on čini što želi, a kada joj se u ponekim trenutcima prišulja misao da je Adolf čudovište, ona opet samo šuti. Viktorija u sebi bjesni što se komesar Marko “uvija” oko njezine Klare, ali ni tada ništa ne govori. Marijino povlačenje u tišinu odraz je njezine boli, ljutnje; ona se spašava kontrolirajući jedino ono što može kontrolirati – čistoću, izgled i urednost kuće, svoju obitelj, svoju kćer. Tim prividnim redom kao da sređuje svoj unutarnji nered. Ovakva šutnja ženskih likova govori o

⁶⁶ Šur Puhlovski, M., *Nesunica*, Profil International, Zagreb, 2007., str. 74

propadanju ženskoga glasa. One nemaju sredstvo, aparat kojim bi upotrijebile vječno ušutkan glas jer ga nikada ni nisu koristile, pa zbog toga i ostaju nijeme.

Iz svega dosad rečenoga, možemo ponovno zaključiti da žene u romanu, koje su također i majke, više pate; one pate zbog gubitka djece, pate zbog brige za djecu, pate jer njihov život više nikad nije samo njihov, pate jer moraju skrivati svoje prave osjećaje; jer moraju biti “sabrane majke” i “jer djeci ne trebaju narikače.”⁶⁷ Pate jer se pokoravaju tuđim očekivanjima, jer se konformiraju i šute kako bi izbjegle društvenu “sramotu.” Katarina se tome opire: “...kako ste jadni! (...) Sveli ste se na što, na... na kutiju šibica, na sobičak kojemu su zidovi sramote kojih se trebamo čuvati, ne dodirivati ih, bježati od njih! Mrtva djeca, bolesna djeca, samoubojice, vojnici, ratovi, mrtvi, izgubljeni roditelji, odbjegli djeca...sve ste ih samo odbacili, zbog sramote!”⁶⁸

9.3 MAJKE I KĆERI

9.3.1 Povijesni prostor otuđenosti

U romanima *Baba Jaga je snijela jaje* i *Unterstadt* majke su povezane s poviješću, s prošlim vremenima, političkim mijenama. Osobne slike, fotografije, sjećanja, Tito na televiziji, partizani i Švabe, a na kraju i rat te logor u Valpovu, otvaraju se u *Unterstadtu* kroz sjećanja o osobnoj, privatnoj povijesti obitelji, povijesti rodoslovnog stabla po majčinoj liniji. Majka u *Babi Jagi* s druge strane, pati od afazije (posljedica starosti i metastaziranog raka), njezin um je kao postsocijalistički grad gdje je sve odjednom preimenovano i ne može pravilno

⁶⁷ Šojat Kuči, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009, str. 378

⁶⁸ Isto, str. 173

povezati misli s riječima⁶⁹ (termometar umjesto telefon, keksi za genitalije umjesto digestivni keksi). Isto tako često govori u deminutivima (moja pidžamica, moj rupčić, moja bočica, moje papučice) kako bi joj se svijet činio manje strašnim i opasnim, a ponekad i u augmentativima (ptičurina, zmijurina). Tegobe koje su prikazane često dolaze sa starošću, a takvo “nepoželjno” brkanje staračkih misli pokazuje i Jozefina u *Unterstadtu* dok piše pismo Katarini (rečenice bez točki i zareza, rečenice se pretaču jedna u drugu, pisane su *zbrda-zdola* i neshvatljive). Žene, starice u svim romanima gube dodir s vremenom, klize u demenciju. To čine i Viktorija, Katarinina prabaka, a onda i njezina baka Klara u *Unterstadtu*, koje ostaju izolirane u svijetu svoje tragične prošlosti. Uslijed oštećenja mozga nakon prometne nesreće, i Sofijina majka Slavica također gubi pojam o vremenu te vlastitoj dobi kao i majka iz *Babe Jage*. Često ne prepoznaju ni vlastite kćeri i vraćaju se u doba djetinjstva. Viktorija često sanja Rudolfa, svoga muža, a kasnije vidi i svoju djecu, priča s njima i ne pokazuje puno veze sa stvarnim svijetom. Klara vidi svoju preminulu kćer Elzu kako prolazi kroz zidove u kući, kako je zaziva, priča s njom. Sofija je oduvijek imala strah da će majku izgubiti prije oca te iako se to nije dogodilo majku gubi na okrutniji način. Nakon prometne nesreće Slavica se spustila na mentalnu razinu djeteta, govori samo o svom djetinjstvu i ne prepoznaje Sofiju. Sofija svim silama želi zadržati majku, pa makar i u *nigdini*, samo da je još s njom, da je njezina.

Majka (*Baba Jaga je snijela jaje*) koja se ne može pretjerano nositi s vanjskim svijetom za sebe je stvorila svijet u kući, svoje kraljevstvo u kojem nema mjesta ni za kćer; u kojem se njezina kćer osjeća otuđeno, kao gost. Svu njezinu odjeću koja je ostala u kući poklonila je susjedama, no više od svega smetala joj je “njezina

⁶⁹ Johnson, E.D., *Mothers and Daughters: Generational Conflict and Social Change in the Work of Dubravka Ugrešić*, str. 2, preuzeto s: www.dubravkaugresic.com

opsjednutost čišćenjem, njezina manija da na svoj teritorij ne propušta ništa što nije njezin izbor i njezina odluka.”⁷⁰ Majka je opsjednuta svojim pravilima, čistoćom, redom i kontrolom: “Blistav stan, svježe oprane zavjese, sjajan parket, svježe očišćeni tepisi, ormari s uredno posloženom odjećom, savršeno izgllačano rublje, čisto posuđe, kupaonica koja blista, prozorska stakla bez ijedne mrljice, svaka stvar na svome mjestu...” Kćer mora poštivati pravila majčine kuće kada se u njoj nalazi i jedino su ona ispravna. U trećem dijelu romana otkrivamo zašto – kroz povijest žene su bile određene dvjema suprotnim stranama: prostorom kuće (obitelj, sigurnost, čistoća) i prostorom izvan kuće (opasnost, samoća, kaos, opasnost).⁷¹ Vanjski je prostor, naravno, bio rezerviran za muškarce, a unutarnji za žene. Majka ormarić koji je kćer dovela u kuću vidi prihvatljivim tek kada je obojan, simbolički “sažvakan”, transformiran. Uzimajući analogiju s Babom Jagom koja jede svoju djecu, kanibalizam zapravo prikazuje traumatičan, otuđen odnos majki s djecom. Beba isto tako na jednom mjestu priznaje kako je “ubojica svoga sina.” I Beba i Pupa također imaju otuđen i mučan odnos s vlastitom djecom. Pupa je Židovka koja je ostavila dijete kada se pridružila partizanima da bi spasila vlastiti život i više nikad nije nije uspjela s njom ostvariti prisan odnos. Ona je *protjerana* iz majčinstva, osuđena na bijeg te je nakon rata poslana na Goli otok kao politički zatvorenik, neželjeno tijelo.

Kuća pripovjedačice u *Babi Jagi* je muzej stvari, majčinih stvari, kao i Katarinina u *Unterstadtu*. Katarina također mora živjeti po majčinih pravilima i nikad se nije osjećala kao kod kuće – nije čak ni svoju sobu smjela urediti kako je htjela: “Poput jeke su mi se vraćali samo prizori mame s kojekakvim krpama, mame koja se

⁷⁰ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 43

⁷¹ Isto, str. 250

oznojena čela i masne kose bori za čist dom i besprijekornu obitelj.”⁷² O svojoj obitelji i prošlosti zna vrlo malo, a ono što je i htjela znati bilo joj je zabranjeno pitati. Iz tih razloga Katarina se otuđuje od obitelji, a naročito od majke kojoj zamjera na suzdržanosti: “Čitav sam život živjela sa strancima, s čudacima bez prošlosti. Čitav se život u ovoj kući odvijao isključivo od trenutka kada sam se rodila, kao da prije nije bilo ničega (...) Izvana prividan sklad, a iznutra ništa, šupljina.”⁷³

9.3.2 Zahtjevnost prema kćerima

Majke su prema kćerima oštrije, od njih se zahtijeva više. One trebaju činiti što im se kaže dok muška djeca slobodno odlučuju za sebe. To je posebno vidljivo u *Unterstadt* kada Katarinina majka pokušava Katarinu prisiliti da upiše ekonomiju ili pravo, nešto “konkretno”, no Katarina na kraju ipak upisuje ono što želi – slikarstvo. Zbog buntovništva Katarinu često uspoređuju s Gretom. Sofija u *Nesanici* ostvaruje majčine želje te upisuje prvo prirodni smjer u gimnaziji (što joj nije išlo), a onda i biologiju na fakultetu, iako je oduvijek željela upisati književnost i bila je dobra u pisanju. Sofijina majka Slavica, kao i majke iz drugih romana, imala je teško djetinjstvo i mladost te se nije uspjela ostvariti ni na privatnom planu ni u profesionalnom životu. Nije imala priliku studirati matematiku i biti profesorica, nije uspjela biti ono što je željela jer joj majka također nije dozvoljavala, stoga je svoje želje i ambicije prebacila na Sofiju. Sofija na kraju ipak odustaje od biologije i upisuje književnost. Majka Slavica sažalila se nad oba Sofijina muža koji su bili kockari, preljubnici i lijenčine, vidjela ih je kao “siromahe”, opravdavala ih je dok

⁷² Šojat Kuči, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009., str. 20

⁷³ Isto, str. 49

Sofiji zamjera što nikada nije imala *pravi* posao. Svima je oprostila nerad, pa i vlastitom mužu, ali svojoj kćeri nije jer “pčela radilica ne može biti trut.”⁷⁴

9.4 MAJKE I SINOVI

U romanima je posebno zanimljiv odnos između majki i sinova. Muška su djeca u patrijarhalnoj kulturi više željena nego ženska pa tako, primjerice, kada je Viktorija rodila Klaru, Rudolf je “potajno priželjkivao sina”⁷⁵, a i baka Klara kasnije govori kako bi Katarinin otac Stjepan “puknuo od sreće da je dobio sina.”⁷⁶ Majke se također prikazuju više naklonjene sinovima, osim u slučajevima kada su kćeri poželjne za obavljanje kućanskih poslova: “Mama Viktorija potajno se ipak radovala trećem, ženskom čeljadetu, trećem paru ruku koje će joj za velikih proljetnih pospremanja kuće pomoći laštiti srebrni špajz-servis, parkete i prati porculanske figurice.”⁷⁷ Viktorija voli svu svoju djecu, no u romanu se posebno ističe trenutak u kojem je gledala Adolfa – ona je u njega bila zaljubljena: “zaljubljeno ga promatrala (...) onako kako nije gledala nijednu kćer.”⁷⁸

Slavica u *Nesanici* nakon rođenja kćeri ne želi još jedno dijete kako slučajno ne bi dobila još jednu djevojčicu (još jednu *vješticu*). Ide toliko daleko da više puta odlazi na abortus. Kod nje su to izazvale traume iz djetinjstva koje su joj prouzročile sestra, majka i baka (ženske figure). Majka Ivka dozvoljava da njezina kćer trpi jer joj je bitnije zadržati muškarca u kući – Paula u kojeg se, osim njezine kćeri Štefice, i Ivka u potpunosti zaljubila. On za Ivku predstavlja sina i ljubavnika kakvog nikada nije

⁷⁴ Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007., str. 120

⁷⁵ Šojat Kuči, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009., str. 34

⁷⁶ Isto, str. 80

⁷⁷ Isto, str. 25

⁷⁸ Isto, str. 104

imala. Potpuno je opčinjena načinom na koji se prema njoj odnosi, kako razgovara s njom i sve bi učinila da ga zadrži u kući, pa i po cijenu patnje vlastite kćeri.

Beba, jedna od starica iz romana *Baba Jaga je snijela jaje*, također je zaljubljena u vlastitoga sina, a to je uvelike u poveznici s doživljajem vlastitoga tijela odnosno sinovljevog kao dijela svoga tijela. U patrijarhatu cijeli je koncept majčinstva jasan, čist i prirodan, on se ne preispituje, on nije problematičan i smješten je izvan tjelesno-političkih strategija posjedovanja vlastitog poroda.⁷⁹ Ugrešić to izvrće u liku Bebe koja je opsjednuta svojim sinom, njegovim tijelom, gdje se taj odnos sa sinom pretvara u ljubavnički s Bebine strane; gdje dolazi do miješanja bračne i majčinske uloge, jer ona sve svoje odnose s drugim muškarcima (pa čak i prema ocu svoga sina koji ih na kraju napušta) zamjenjuje s odnosom prema sinu. Problem majčinstva sastoji se u tome što Beba odvajanje od sina, njegova tijela doživljava kao gubitak sebe; kao da je sin neko vlasništvo koje se može posjedovati, kao da je on nešto što je ikada mogla posjedovati. Prema Beauvior dijete je tjelesno blago, dragocjen komad majčinoga *ja* kojega se ona ne želi riješiti. Beba ne osjeća granicu, razliku između svog i sinovljevog tijela; želi ga samo za sebe, udiše njegov miris, oblači ga u lutku, zatim u ljubavnika kojeg nikad nije imala. Beba se zgraža nad prizorom vlastita sina s drugim muškarcem, na prizor *njezina* otuđena tijela. Bebin sin homoseksualac na kraju nadržava Bebu u ulozi majke koja ona nije mogla biti i ostavlja joj svoju posvojenu kći. Svoju majčinsku ulogu Beba ponovno pronalazi u toplicama kada susreće bosanskog masera Mevludina kojem pokušava pomoći da riješi problem neprestane erekcije.

Unterstadt putem Klare progovara o majčinskoj boli pri odvajanju od djece: “Djeca, Gretice, djeca odu. Žene ih rode, izbace iz *sebe*, osjećaju se kao da su ostale bez

⁷⁹ Đoković, N., *Prema novom srodstvu: Rodni identiteti (politika roda) i problem vidljivosti „ženskog“*, str. 8, preuzeto s: www.dubravkaugresic.com

nečega, kao da ih je... kako bih rekla? (...) kao da ih je... nekako manje, pa tuguju.”⁸⁰ Sofija u *Nesanici* tvrdi da je takva želja za spajanjem majke s djetetom, želja za pripojenjem zapravo nasilje: “...sve počinje nevino, iz brige a dojenče, iz blagosti, ljubavi, kako se u nigdini zove to nasilje, nasilje majke koja se sa svojom kćeri osjeća dubinski spojena, a da kćer nije pitala želi li to ili ne želi, da budu dubinski spojene, od rođenja pa do smrti...”⁸¹ Kada kćer već odraste doći će netko *izvan* majke, netko tko će ju od majke spasiti jer uz nju nikad nije svoja već je uvijek njezina. Ovime se pokazuje da se ta majčinska posesivnost jednako preslikava i na žensku djecu. I u jednom i u drugom slučaju dolazi do poistovjećivanja majčina tijela i identiteta s tijelom i identitetom vlastite djece.

Za neke, ipak, odvajanje od ženskog djeteta nije toliko bolno. Ivka je Slavicu kada je bila mala dala na dojenje zbog manjka mlijeka i nije ju tražila iduće tri godine zbog čega ostatak obitelji počinje sumnjati kako Slavica nije zbilja Ivkina, nego kćer dovilje Magde te da je prava Slavica umrla. Slavica kao da je dijete koje miriše na “tuđe”, podmetnuto kukavičje jaje⁸² ili kao drugo *žensko* dijete koje nije poželjno, koje treba biti izbačeno iz legla.

⁸⁰ Šojat Kuči, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009., str. 257

⁸¹ Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007., str. 78

⁸² Isto, str.48

10 CIKLUS SMRTI I RAĐANJA

10.1 Ptice – smrt, dijete i falus

Ptice se spominju u svakom od romana. One su nagovještaj smrti, ali isto tako i rođenja, znak novoga života, majčinstva. One nestaju iz Osijeka u vrijeme rata u *Unterstadtu*, Jozefina ima ptičiji nos i orlovsko držanje, a Baba Jaga je sama napola kokoš, a napola čovjek. U *Nesanici* ptice se bude kako bi najavile novi dan, ali ne pojavljuje se slavuj nego samo vrapci – u takvom ozračju nema lijepe pjesme za početak dana, za početak života. U *Babi Jagi* autorica-pripovjedačica govori kako su ptice izmakle kontroli, kako su okupirale gradove, klupe, parkove, ulice, restorane, kolodvore, a nitko ne primjećuje tu invaziju. U drugom dijelu istoga romana Arnoš Kozeny čita vijest o širenju virusa ptičje gripe što je opet slutnja najezde, invazije. Pauly tvrdi kako se nalet Hitchcockovih ptica može interpretirati kao kozmička, ekološka i obiteljska katastrofa, a Žižek govori da su ptice otjelovljenje nesklada, nerazriješene napetosti međusubjektivnih odnosa.⁸³ One zapravo prikazuju da nešto ne valja. U romanu koji je duboko protkan feminističkim diskursom to je odsutnost muških figura jer, kao što je već rečeno, muškarci gotovo da ne postoje – ili su odavno umrli ili su bivši, a oni prisutni su invalidi ili su impotentni (Mevlo koji je u stanju neprekinute erekcije). Ptice prema Žižekovom tumačenju u određenoj mjeri prikazuju žensku moć i želju za preuzimanjem očinske pozicije.

“Dječaci su imali *pišu*, a djevojčice *pipicu*. I sve bi bilo u redu da Beba nije kao djevojčica boravila u nekom zagorskom selu, kod neke rođake koja je imala kokoši u vrtu. *Pi – pi – pi!* – dozivala je rođaka svoje kokoše da ih nahrani. Usput je *jenoga piceka* zaklala za ručak, pa su imali i *juhicu* i *meso*. *Picek i pipica*... Kako joj sve to

⁸³ Pauly, T., *Postmoderno recikliranje fantazama u romanu Dubravke Ugrešić „Baba Jaga je snijela jaje“*, preuzeto s: www.dubravkaugresic.com

nije palo na pamet ranije!? To da je cijela ta seksualna rabota u muškoj imaginaciji povezana s – ornitologijom! U povijesti muške seksualne imaginacije ženama je bilo namijenjeno da stalno navlače i razvlače ptice i ptičurine. Od Zeusa koji se uvalio Ledi kao labud pa nadalje.”⁸⁴ U navedenom citatu muškarac se poistovjećuje s pticom, ona je prikaz njegove *muškosti*, falus koji dominira nad ženom. Freud tvrdi da žena cijeli život osjeća nedostatak i nastoji nadomjestiti nepostojanje falusa. Onaj koji ima falus u poziciji je aktera. Beba koja tijekom romana neprestano ima negativan odnos prema vlastitom tijelu u jednom trenutku osjeti ponos kada ugleda vlastiti “grmić” u zrcalu, no on se odjednom transformira: “...u jednoj sekundi učinilo joj se da umjesto suhog, sivkastog “grmića” vidi sjajno, crno perje. Beba se posve približila ogledalu, i gle, sada joj se činilo da je s tog mjesta promatra ptičje oko, što više, da joj to sjajno, zlobno ptičje oko namiguje. Iš vraže...!”⁸⁵ Ispreplitanje ženske i ptičje (muške) figure možemo promatrati kao još jedan dokaz rodne ambivalentnosti starica, ali i kao želju ženskih figura da *zlobno ptičje oko* istjeraju tako da ono nema pravo na voajerski pogled, da nema pravo na ženino tijelo i seksualnost odnosno da, napokon, pređu iz sluga i žrtava patrijarhalnog diskursa u poziciju aktivnih subjekata. Ptičje oko u ovom slučaju je falička mogućnost, jer su po Freudovom mišljenju žene već kastrirane. To otvara projekciju muškog straha od kastracije i ženine žudnje za onim što muškarac ima. Dijete je nadomjestak uda, jedino što ženi može vratiti cjelovitost njezine psihe. Međutim, funkcija ženine žudnje, zavisti za onim istim što muškarac ima je zapravo u funkciji jačanja muškarčeve psihe. U patrijarhalnoj kulturi žensko je potisnuto, ona nije samo Drugo, već je, prema Irigaray, određeno Drugo muškarca – njegov negativ. To ženstveno se isključivo vraća u obliku muškoga, prihvatljivoga muškarčevoga Drugog. Beba

⁸⁴ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 137

⁸⁵ Isto, str. 119

simbolički od sebe tjera takav izraz Istoga, jednoga s muškarcem, oslobađajući svoju čistu žensku energiju.

10.2 Jaje – život, majka i plodnost

Jaje je početak svih početaka, simbol vitalnosti i simbol ženske plodnosti jer omogućava nošenje mnogo djece. Jaje je u romanu *Baba Jaga je snijela jaje* prvenstveno povezano s ljubavlju. Starice u razgovoru s Arnošom Kozenyjem raspravljaju o životu i rađanju djece. Pupa smatra kako “mi postojimo samo da bismo se razmnožavali”⁸⁶, a na Bebino pitanje o tome gdje se u svemu tome nalazi ljubav, Kukla odgovora kako je u jajetu. Ugrešić na više mjesta u romanu povezuje ljubav s jajetom pa tako već i u prvom dijelu knjige: “A jaje, da bi se pokrenuo osjećajni mehanizam, mora se pojesti.”⁸⁷ Jaje se, dakle, mora konzumirati – Kukla u drugom dijelu romana pripovijeda rusku bajku o mladiću koji mora proći mnoge prepreke da nađe djevojčinu ljubav koja je skrivena u jajetu, a djevojka nakon toga to jaje mora pojesti. To je poveznica s prvim dijelom knjige gdje se prepričava ista priča, bajka o Car-djevojci. U prvom dijelu romana saznajemo da je djevojka pojela jaje, ali na prevaru. Mevludin se u drugom dijelu knjige zaljubljuje u Rosie i kao znak svoje ljubavi daje joj jaje “kao svoje srce na srebrnu pladnju”⁸⁸ koje ona pojede. Arnoš prepričava Puškinovu poemu *Ruslan i Ljudmila* u kojem se također zaokružuje potraga za ljubavlju. U psihoanalitičkom diskursu potraga za jajetom potraga je za cjelovitošću koja djetetu predstavlja majka. Ono u tom Imaginarnom poretku mora napustiti majku te prihvatiti i oca i on time postaje podijeljeni subjekt, prelazi, prema

⁸⁶ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 125

⁸⁷ Isto, str. 66

⁸⁸ Isto, str. 288

Lacanovom tumačenju, u Simbolički poredak. U Imaginarnom dijete sebe doživljava kao dio majke, u njemu ne postoji odsutnost ili razlika, već identičnost i prisutnost. Simbolički poredak predstavlja ulazak u edipovsku krizu u kojem otac prekida jedinstvo majke i djeteta i zabranjuje pristup majčinu tijelu. Jaje, dakle, predstavlja cjelovitost, savršenstvo, ali i ljubav te potragu za majkom koja označava vlastitu cjelovitost. Jaje je simbol cjelovitosti žene kao majke.

U *Babi Jagi* imamo još referenca na jaje. Kukla i Beba u jednom trenutku ugledale su gigantsko drveno jaje u izlogu – to će kasnije biti Pupin lijes u kojem će Pupu dostaviti u Hrvatsku. Jaje je tako simbol smrti, ali se ciklički zaokružuje i rođenjem. U jajtetu se izmijenjuju figure majke i djeteta, a potvrdu nalazimo u trećem dijelu romana: autorica/pripovjedačica ispljune na dlan grumen (jaje), a u njemu prepoznaje deformiranu minijaturu svoje majke, a Beba jednako tako u snu u zlatnom jajetu vidi svoga nagoga sina u fetalnom položaju. Jaje je istovremeno i maternica i grob (*tomb & womb*).⁸⁹

11 PREMA VLASTITOM IDENTITETU

11.1 Ja izvan svega i *nigdina*

Svaki od odabranih romana pisan je drugačijim stilom i na drugačiji način progovaraju o sličnim problemima. U *Nesanici* rečenice se samo nižu, misli su često nabacane, a čini se kao da se radnja usput prepričava. Misli upravo i jesu takve – često zbrkane, brzo se izmjenjuju, nemaju posebnog redoslijeda, pa je zato i pripovijedanje u romanu takvo. Pripovjedačica Sofija u noći nesanice u kojoj se napila i otriježnila, razmišlja o svome životu, obitelji, događajima iz prošlosti.

⁸⁹ Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008., str. 288

Potpuno je nemarna majka svojoj kćeri Uni i loša supruga svome mužu. Njezin otuđen odnos prema kćeri potvrđuje se uvelike malim prostorom koji joj posvećuje u naraciji. Sofijine misli povezuje refleksija o ljudskim ulogama, o vlastitim ulogama; nju muči svakodnevni život i međuljudski odnosi spleteni oko različitih uhodanih maski, likova koji ne mare: “pedeset sedam godina nereda, mojeg i tuđeg, (...) sav taj nered odnosa, gdje si samo lik, uvijek drugi, uvijek u tuđini, gdje sam, pitam se, u svemu tome Ja, Ja izvan odnosa, to se traži”⁹⁰ Svi ti likovi kreiraju prostor *nigdine* u kojem se kreću i njezine uloge, no ona nastoji preispitati svoju poziciju, svoje Ja. Njezin Ja je izvan dosega, dosežan je samo ja njezinih uloga. Nigdina zahtijeva da svoje dijete izložiš nasilju (Sofija u obdaništu trpi maltretiranje), u nigdini ništa ne ide bez vraćanja usluge (ja tebi pa ti moraš i meni), a što god da znaš o *ičemu* u nigdini ne vrijedi. U nigdini si uvijek sam, bio spojen s nekim ili ne: “nikad ništa ne treba istinski spajati, ne znamo živjeti spojeni, jedno smo, ne dvoje, drugi nam je potreban samo u nigdini, gdje umiremo od dosade jer smo i sami vječno netko drugi, nikad mi, majke smo, kćeri, sinovi, očevi, žene, muževi, stalno presvlačenje, taj drugi nas zadržava u nigdini.”⁹¹ U nigdini si ništa kao i svatko drugi iako vjeruješ da si nešto. Tamo nema sreće, nitko nema budućnosti, tamo je i najbliža osoba stranac, a ako vjeruješ da si negdje bio ili da ideš prema nečemu, vrlo brzo shvatiš da ideš u nigdje i da ćeš dospjeti do nigdje. Lažni moral također je izmislila nigdina, kao i lažnu stvarnost, a nešto je stvarno samo po tome što je moguće – zato Puhlovski unosi alternativnu povijest obitelji, događaje koji se nisu dogodili, ali su se vrlo lako mogli dogoditi. U nigdini ljudi su proždrljivi, pohlepni, a tvoje Ja ti je oduzeto, nepostojeće, lažno: “... ti ne živiš, živi samo tijelo, ono živi dok ti u njemu ckravaš (...) znaju to vlasti pa te u tebe zatvaraju od trenutka kad se rodiš, tobože u tvoju

⁹⁰ Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007., str. 32

⁹¹ Isto, str. 78

ličnost, a koja je sva njihova, sva umjetna, ti u tamnici svog ega, a tijelo u rad i u rat, za kralja za domovinu ili tebe samog, sve ista pizdarija jer tebe nema...”⁹² U nigdini sve radiš za druge, tebe nema jer postoji samo napuhani ego. Tamo si samo predmet koji se troši, upotrebna stvar *makroa ili mafijaša*, a i oni su stvari – stvari koje iskorištavaju stvari (kćeri, majke, čistačice).

Osobnosti nema, ljudi su uvijek u otuđenju, vječno izvan svojeg Jednog, izvan sebe. Ti si *ti* tek kad umreš. Tijelo izdaje Sofiju jer je i ono dio nigdine. Sofija zazire od praznoga, napuštenog tijela svoje majke, iako smatra da si stvarno svoj tek kada umreš. Tijelo često poistovjećujemo sa samim sobom. Katarina u *Unterstadtu* također zazire od mrtvih tijela svojih najbližih, ne želi otvoreni lijes, ne želi vidjeti majku. I ona se boji napuštenih tijela. Duh postoji izvan nigdine, ali zahvaća tijelo koje je u nigdini. Sofija je u mladosti slijepa na nigdinu jer još uvijek vjeruje u stvarnost života i države, jer još uvijek ne shvaća da se u nigdini sve ponavlja i da pravde nema. Nigdina simbolizira njezin životni neuspjeh, egzistencijalnu krizu, ali i mjesto putem kojeg spisateljica tematizira želju za pisanjem. Nigdina je onda u tom značenju mjesto praznih stranica koje treba ispuniti, mjesto kreativnog oslobađanja i put prema vlastitom, ženskom pismu.

11.2 Tekst – Dobra Majka

Za Helene Cixous žena potpunu slobodu dobiva u pisanju. Unutar tog prostora pisanja, žena se može kretati od jedne subjektne pozicije do druge. Takva pozicija pisanja za Cixous se locira u zatvorenosti lacanovskoga Imaginarnog. Imaginarno je prostor u kojem se dokida razlika. U Imaginarnom majka i dijete su *jedno* pa onda

⁹² Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007., str. 117

žena koja piše osjeća se uvijek sigurnom i zaštićenom u tom prostoru gdje je tekst Dobra Majka. Tijekom čitanja *Nesanice* pripovjedačica kao da pisanjem želi uhvatiti ostatke svojih fragmentarnih sjećanja, uhvatiti vlastitu misao, a sve kroz želju za dohvaćanjem vlastitoga identiteta putem majke, njezinih sjećanja koje sa Sofijom postaju jedno. Majčino uvlačenje kroz tekstne niti kao da pokazuju Sofijinu želju za dozivanjem majke, za ponovno stapanje s njom. U prostoru skovanoga izraza nigdine ne osjeća sigurnost bez majke, a na kraju romana ona tu želju jasno materijalizira riječima. Sofija govori da je majka nešto njezino, ona *prisvaja* majku, majka nije *svoja*. Majka joj pruža sigurnost i utočište, a putem pisanja Sofija i majka isprepliću se u fragmentima vlastitih sjećanja o obitelji.

12 ZAKLJUČAK

Romani *Baba Jaga je snijela jaje*, *Unterstadt* te *Nesanica* svoju zanimljivost crpe i iz drugih značajki koje ovdje nisu spomenute. Svaki od romana pisan je različitom tehnikom i premda su *Nesanica* i *Unterstadt* sličniji po temi, način kovanja rečenica potpuno je drugačiji. *Baba Jaga je snijela jaje* s druge strane ima određeni simbolički sloj koji valja *dešifrirati*, ali zato vrlo eruditno progovara o ozbiljnim temama. Ono što povezuje sve romane jest iskustvo ženskih likova te njihov međusobni odnos.

Veliku pažnju u romanima zaokupljaju likovi majki čija se problematika otvara kroz aktualne povijesne prilike, osobnu povijest i sjećanja, kroz odnos s vlastitom djecom i osobnom pozicijom u svijetu određenom time što je žena. Majčinstvo se konceptualizira kao prirodno žensko poslanje s točno određenom društvenom funkcijom. Majke su kućanice, dobre žene, brižne odgojiteljice svoje djece – ili se takvima bar izvana čine. U *Unterstadtu* i *Babi Jagi* majke ne uspijevaju uvijek pohvatati sve veze s vanjskim, realnim svijetom i ne znaju uvijek kako se nositi s teretom koji je na njih postavljen. U svim su romanima majke žrtve patrijarhata, ali njihova patnja bitno je određena upravo ulogom majke. One zbog te uloge žrtvuju sebe, svoju osobnost, svoj glas i slobodu. Poneki ženski likovi nastoje promijeniti svoju poziciju, no pokazuje se da one nisu *prave* žene u očima patrijarhata, jer ili nemaju djecu (Katarina i Greta) ili su loše majke (Sofija). Svaki od romana u “glavne uloge” postavlja marginalizirane ženske junake pa i *Baba Jaga je snijela* koji putem “neplodnih” starica nastoji kritizirati stereotipe ženskosti i seksualnosti. Majke u svim romanima imaju otuđen ili težak odnos s djecom, ali i odnos pun ljubavi. Poneke majke nastoje se odvojiti od svoje djece i favoriziraju svoju mušku djecu što

na kćerima ostavlja traume (npr. Slavica abortira svoje nerođeno dijete kako ne bi dobila još jednu kćer). Djeca zbog toga istovremeno imaju želju za spajanjem s majkom, posebice kćeri koje se identificiraju s majkom, svojim istospolnim roditeljem. Majke se, s druge strane, zaljubljeno drže muških likova (zamjenjujući ih za muževe i sinove) te muške djece dozvoljavajući im i opraštajući im više nego ženskoj djeci. Kćeri uvijek moraju biti savršeni primjer u društvu, one si ne mogu dozvoliti muškarčevu slobodu kao, uostalom, niti jedna žena. Muškarci kao oni koji imaju neograničenu slobodu djelovanja, šire svoj utjecaj i polažu pravo na sve ono što je oko njih. To čine i sa ženama koje objektiviziraju dozvoljavajući si da s njima čine što ih je volja. Ženama ne pripada gotovo ništa, ni važnija pozicija u društvu pa ni vlastito tijelo. One su zato samo u svrsi muškarca i nemaju mnogo različitih, važnih uloga koje mogu zauzeti ili prisvojiti. Svrstavajući ih na ulogu majke kao jedino zbilja značajnu funkciju, muškarci u patrijarhalnoj kulturi određuju im i sve one uloge koje se majkama time implicitno dodjeljuju. Uloga majke u prvom redu podrazumijeva ženu, suprugu koja živi da udovolji svome mužu; koja zapravo živi za njega i radi na očuvanju obitelji. Ta žena je dobra, kreposna, ne govori o svojim seksualnim željama nego se podaje radi muškarca. Dobra majka je žena koja brine o svojoj djeci i kući, a brigu o osobnom razvoju i unapređenju prepušta muškarcu.

Iz svih tih razloga prikazani dijelovi romana u službi su pobijanja takvog položaja i shvaćanja žena, a spisateljice svojim pisanjem nastoje probuditi svijest o promjeni te prikazati dolazak novog vremena u kojem žene, osim majčinske, ipak zauzimaju i druge jednako važne uloge. Žensko iskustvo u pisanju i pisanje o ženskom iskustvu svakako je novija tradicija koju treba nastaviti njegovati i vrednovati, ali kojoj treba omogućiti i zasluženi prostor pod književnim reflektorom.

13 SAŽETAK

U ovome se radu kroz romane *Baba Jaga je snijela jaje*, *Unterstadt* te *Nesanica* prikazuje položaj žena i njihovih uloga od kojih se sve druge mogu svesti na onu koja je u patrijarhalnoj kulturi za ženu najvažnija, a to je uloga majke.

U prvome dijelu rada postavlja se binarna opreka muškarac/ žena kao polazište u razmatranju specifičnih rodnih uloga i formiranju rodnih identiteta. Iz toga se izdvaja reprezentacija majčinstva kao jedna od glavnih ženskih uloga. U patrijarhalnoj vizuri ta uloga ženu svodi i na mnoge druge ženske uloge i stereotipe ženskosti koji se u navedenim romanima nastoje transformirati, kritizirati ili potkopati. Žena mora biti uzorno, moralno biće i pravi predstavnik nacije koja svoje uloge bezpogovorno prihvaća. U radu se, nadalje, prikazuju oblici nasilja nad ženama koji proizlaze iz želje za moći i posjedovanjem. Ženski likovi i majke u romanima zauzimaju važniju ulogu od očeva i muških likova te se daje njihov prikaz, opisuju se njihova iskustva, a posebno odnos s djecom. Prikazuju se traume povijesti i obiteljskih odnosa koje dovode do hladnih, pasivnih i otuđenih ličnosti majki koje ne mogu uvijek svojoj djeci ponuditi toplo utočište i nježnost. Rad se zaokružuje prikazom odnosa majki spram vlastitog tijela u odnosu na sinovljevo tijelo te se prikazuje posebna pozicija muške djece. Iz romana *Baba Jaga je snijela jaje* iščitavaju se razni simboli majčinstva, rađanja i cjelokupnosti zaokruženih identiteta u specifičnim ženskim ulogama, a završava se opisom Sofijine *nigdine* u *Nesanici* kao pokušaj pronalaženja istinskog ženskog identiteta, svoga Ja, izvan zadanih uloga koje se postavljaju.

14 Ključne riječi

potlačenost, žene, majke, drugost, *Baba Jaga je snijela jaje*, *Nesanica*, *Unterstadt*, kćeri, sinovi, patrijarhat, patrijarhalna kritika, nasilje, tijelo, feminizam, stereotip

15 LITERATURA

Vidmar Horvat, K., *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20.stoljeća*, Sandorf, Zagreb, 2017.

Zlata, Andrea, *Rječnik tijela: Dodiri, otpor, žene*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2010.

Sorić, M., *Koncepti postmodernističke filozofije*, Vlastita naklada, Zadar, 2010.

Beauvoir, S. de, *Drugi spol*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016.

Wesel, U., *Mit o matrijarhatu: O Bachofenovu »majčinoskom pravu« i položaju žena u ranim društvima prije nastanka državne vlasti*, Scarabeus, Zagreb, 2004.

Moi, T., *Seksualna/ tekstualna politika: Feministička književna teorija*, AGM, Zagreb, 2007.

Barrett, M., *Potčinjena žena: problemi marksističke analize feminizma*, Radnička štampa, Beograd, 1983.

Tomljenović, A., *Majčinski identitet*, u: *Treća*, br.1/2, Vol. VII, 2005.

Govedić, N., *Uvodnik ili Margaret Mead kao naša baka*, u: *Treća*, br.1, Vol. XI, 2009.

Alajbegović, B., *Dojmljiv roman o ženama*, u: *Nova Istra*, br. 1/2, Vol. 15, 2010.

Bošković, I., *Književna kronika*, u: *Forum*, Knj. 82, 10/12, 2010.

Delphy, C., *Zaboravljeno nasljeđe Simone de Beauvoir: kritika majčinstva*, u: *Treća*, br. 2, Vol. XI, 2009.

15.1 Članci preuzeti s interneta

Ćirić, S., *Mitsko jaje snagu daje*, preuzeto s:

<http://www.books.hr/kolumne/kritike/kritika-4-dubravka-ugresic>

Bachner, E., *Which Witch? Reading Dubravka Ugrešić's Baba Yaga Laid an Egg*, preuzeto s: www.dubravkaugresic.com

Đoković, N., *Prema novom srodstvu: Rodni identiteti (politika roda) i problem vidljivosti »ženskog«*, preuzeto s: www.dubravkaugresic.com

Johnson, E.D, *Mothers and Daughters: Generational Conflict and Social Change in the Work of Dubravka Ugrešić*, preuzeto s: www.dubravkaugresic.com

Pauly, T., *Postmoderno recikliranje fantazama u romanu Dubravke Ugrešić »Baba Jaga je snijela jaje (2008)«*, preuzeto s: www.dubravkaugresic.com

Rudan, V., *Pismo nerodenom Anti*, preuzeto s: <http://www.rudan.info/pismo-nerodenom-anti/>

Irigaray, L., *And the One Doesn't Stir with the Other*, u: *Signs*, No.1, Vol. 7, 1981., str. 60-67 preuzeto s: <https://www.jstor.org/>

15.2 Građa

Ugrešić, D., *Baba Jaga je snijela jaje*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2008.

Šur Puhlovski, M., *Nesanica*, Profil International, Zagreb, 2007.

Šojat Kuči, I., *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2009.

15.3 Ostali izvori

<https://www.youtube.com/watch?v=bPP6qE6AuDk>

https://www.youtube.com/watch?v=Vg5a2MTT_Mw